

A SZENT ZSIGMOND-TEPLOM ÉS KÖRNYÉKE

RÉGÉSZETI JELENTÉS

A budai Várnegyed déli részén elhelyezkedő tér egy része a második világháború pusztításai óta igen rendezetlen képet mutatott. Régészeti tevékenység csak kisebb építkezések, közmű fektetések kapcsán történt. 1955-ben Nagy Emese néhány szelvényt nyitott. Ekkor került elő a Szent Zsigmond-prépostság templomához tartozó kőfal.¹ A terület rendezési tervei az 1980-as évekre tették lehetővé, hogy a tervezett építkezéseket komolyabb régészeti munkák előzzék meg. 1988-ban szondázó jellegű kutatás indult a Szent György tér (hrsz: 6466) északi részén, a volt Honvédelmi Minisztérium (hrsz: 6462) előterében és annak közepső, illetve déli udvarán. A rövidesen leállított munkát csak 1994-ben folytathattuk új tervekkel, új beruházóval. Ekkor a Színház utca teljes hosszában történő kutatására is lehetőség nyílt. A tér északi részén kisebb-nagyobb megszakításokkal 1996-ig folytak ásátások. A terület méretéhez képest a feltáráshoz adott idő nem tette lehetővé teljes felületű kutatás elvégzését; megfigyeléseinket több esetben csak kisebb részletek vizsgálatára alapozhattuk, amit gyakran nehezített az újkori közművek, épületek sokszor igen jelentős mélységig hatoló bolygatása. A munkálatok vezetője mindvégig Feld István volt.² A feltárást a terület északi és déli felén különböző metodikával végeztük. Erre az előbb említetteken kívül egyrészt a terület domborzati viszonyai, másrészt az újkori beépítés és felületalakítás következtében kényszerültünk.

Mindezek ellenére a keletről és nyugatról is egy-egy középkori nyomvonalú út által közrefogott ásatási terület a település egyik zárt egységének, mondhatni „mikrorégiójának” tekinthető, amelynek építéstörténete a sajátosságok mellett fontos adatokat szolgáltat a város és az uralkodó építkezéseinek megismeréséhez. A kutatás elsődleges célja az egykori Szent Zsigmond prépostsági templom alaprajzi meghatározása, maradványainak feltárása, továbbá a terület településtörténetének vizsgálata volt.

Eredményeink a vártnál is kiemelkedőbbek voltak, így az ásatás vezetője, felismerve a leletek jelentőségét, a feltárást követően kiállításon mutatta be a leletanyagot, továbbá tudományos konferencia szervezésével igyekezett összefoglalni a Szent Zsigmond-templomra és környékére vonatkozó korábbi és legújabb kutatási eredményeket.³

¹ KUMOROVITZ 1963. 12. j. BTM Adattár; GERŐ 1959. 217.p.

² Szeretnék köszönetet mondani Feld Istvánnak azért, hogy 1994-től folyamatosan részt vehettem a kutatásban, és az ásatás feldolgozását átengedte számomra.

³ A budavári Szent Zsigmond-templom és gótikus szobrai. Kiállítási katalógus. (szerk.: BUZÁS – FELD) Bp., 1996; A Szent Zsigmond-templom és a Zsigmond kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. Előadások megjelentek: BudRég 33 (1999) 5–139; Az ásatás beszámolója: FELD, 1999. 35–50.p, FELD – KÁRPÁTI, 2000. 57–66.p.

A feltárásokat, különösen a templomtól északra, nem tekintjük befejezettnek. A tér rendezésére született tervek megvalósulása előtt további kutatásokat kell végezni.

A terület geológiai adottságai

Az ásatás eredményességének lehetőségét jelentősen befolyásolta a terület sajátos domborzata. A déli rész egykor természetes magaslatként emelkedett ki a Várhegy déli részén, amelynek északi, legmagasabb pontjára építették a templom déli falát. Innen tovább északra, enyhe lejtéssel induló, majd hirtelen eséssel – megközelítőleg kelet-nyugati irányú – árok szeli keresztül területünket. Ennek mélységét mutatja, hogy alját nem sikerült elérnünk. A domborzat tagoltságának csökkentésére, megszüntetésére való törekvés már a középkor folyamán elkezdődött. Az első település még a természetes alakulatokhoz idomult, azonban a város alapítását követően megindult a terület jelentős mértékű feltöltése. Ennek következtében a szint kiegyenlítését szolgáló rétegek mondhatni megmentették számunkra az alattuk fekvő település nyomait. A késő középkori szinteket azonban az újkori építkezések során, többek között az ásatás által feltárt néhány barokk kori építmény és az 1879. április 3-tól 1880. május 1-ig épülő, Kallina Mór által tervezett Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium épületének délnyugati részén pincével nem rendelkező helyiségek járószintjei, továbbá az udvari szintek kialakításakor elpusztították.⁴ Ennek ellenére az épen maradt részeken lehetőség adódott az északi terület egységes rétegtani elemzésére. A déli részen ennél is mostohább körülményekkel kellett megbirkózni. 1767-ben Mária Terézia parancsára a templom maradványait végleg elbontották,⁵ és a kialakult tér felszínét 1827-ben a Sándor-palota építéskor tervezett módon, jelentős mértékben lesüllyesztették.⁶ Ekkor pusztult el minden korábbi szint. Az ásatási terület délkeleti felén, a Várhegyet átszelő alagút építéskor készült jelentős kiterjedésű aknával az esetleg megmaradt nyomokat végleg megsemmisítették.⁷

A Szent Zsigmond-templom

Zsigmond király 1408-tól véglegesen Budára költözött. Az uralkodó reprezentációjának megfelelő környezet kialakítása végett jelentős építkezések kezdődtek a királyi palota és a város területén. A király, valószínűleg vallásos életének reprezentatív színhelyt teremtve, impozáns, társaskáptalannal kiegészített

Az 1989-es kutatás rövid ismertetése FELD – GYURICZA – HANNY – PÖLÖS – VÉGH: I. Szent György tér. A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981 – 1999 között. Bud. Rég. 29(1992) 242–244.p.

⁴ Építési Ipar, 19–175. sz., 1880. május 9.

⁵ Új Magyar Sion, 1882.

⁶ JANKOVICH 1827. 12., 15.p.

⁷ Jól tükrözte az idézett munkálatok „eredményességét”, hogy ezen a részen minden megnyitott felületen, a legújabb szint alatt rögtön az altalaj került napvilágra. Ennek következtében csak az altalajba mélyedő pincék, vermek betöltését vizsgálhattuk.

királyi kápolna építésébe fogott a Zsidó utcában. Az egyház alapítása körül több, legendaszerű emlék maradt fenn. A végvárok korának bárdja, Tinódi Lantos Sebestyén régebbi énekekre hivatkozva meséli el, hogy Tari Lőrinc Szent Patrik purgatóriumában szerzett élményei indították a királyt arra, hogy kápolnát alapítson saját lelki üdvének megmentésére.⁸ Tari Lőrinc 1411-ben járt Írországbán.⁹ Eberhard Windecke, Zsigmond király kortárs krónikása 1424-re visszaemlékezve írja le, hogy a király Salgói Miklós, hűtlenségben bűnösnek talált és száműzetésre ítélt nemesember elkobzott vagyonát adományozta a budai Zsidó utcában alapított kápolna és káptalan számára.¹⁰ Salgói (Szécsényi) Miklós hűtlenségi pere 1435-ben zajlott.¹¹ A hagyományban fennmaradt ellentmondó adatok ellenére az alapítás 1410-ben történt. XXIII. János pápa egyik oklevele 1410. augusztus 3-án arról tanúskodik, hogy már folyt a kápolna építése, augusztus 18-án pedig a pápa búcsúengedélyt adott többek között a váron kívüli Szűz Mária királyi kápolna számára.¹² A mai kutatásban az alapítás kapcsán alapvető topográfiai és etnikai kérdések vetődtek fel. Az utcának nevet adó zsidó lakosság jelentősebb része az általános feltételezés szerint az 1360-as években történt kiűzetéséig a nyugati oldalon, a Zsidó-kaputól délre lakott.¹³ Zsinagógájuk a kapu mellett lehetett, amiről a Képes Krónika 94. szakasza tudósít bennünket. Temetőjük a kapu alatti völgyben volt.¹⁴ Azonban a kutatás már az ásások alatt felvetette a nürnbergi, IV. Károly császár által királyi kápolnaként alapított Frauenkirche templomának kettős patrocíniuma, az épület elhelyezése kapcsán, hogy a budai újabb Szűz Mária-kápolna hasonló körülményei miatt a zsinagóga esetleg a Szent Zsigmond-templom helyén állt, és valójában Zsigmond király telepítette át a környezetében lakó zsidókat.¹⁵

Az új egyház fenntartása a kápolnaispánság jövedelmeiből történt. A kápolnaispáni intézmény 1435 körül történt megszüntetését követően a javadalmak nélkül maradt káptalant 1451-ben újraalapították, és a XVI. század elejére jelentős birtokokkal is rendelkezett. A gazdaggá lett káptalan prépostjait megbecsülték az udvarban, vezető hivatalnokok között szerepeltek.¹⁶ A templomnak az uralkodó spirituális életének reprezentációjában betöltött szerepe mutatkozik meg abban, hogy Mátyás király első

⁸ Régi magyar költők tára. Bp. 1981. 3.köt. 358.p.

⁹ KOVÁCS 1985. 12.p.

¹⁰ ALTMANN 1893. 179.p.

¹¹ KUMOROVITZ 1963. 16.j.

¹² Uo. 110.p.

¹³ ZOLNAY 1987. 28.p.

¹⁴ KAUFMANN 1895.

¹⁵ VÉGH 1999. A templom alatt feltárt házak leletanyaga és építészeti jellege nem szolgáltatott bizonyító adatokat e felvetésre. A feltárt pincékhez tartozó felmenő részek funkcióját meghatározni biztosan nem volt módunk, így az alapincézett épületek bármelyikéről elképzelhető, hogy zsinagógaként működött. Azonban meg kell jegyeznem, hogy munkánk során nem találtunk a rituális fürdővel azonosítható építményt, továbbá az előkerült leletanyag sem tartalmazott az épületek tulajdonosainak etnikai meghatározását lehetővé tevő tárgyakat.

¹⁶ KUBINYI 1999. 19–23.p.

feleségét, Podjebrád Katalint, majd II. Ulászló hitvesét, Foix-i Annát is az egyházban temették el.¹⁷ A főurak által is kedvelt volt a templom, amit misealapítványok,¹⁸ Bánffy Miklós 1486-ban épített mellékkápolnája mutat.¹⁹ 1514-ben a török elleni keresztes hadjárat kiindulópontja, Dózsa György fővezérré avatásának helyszíne a templom.²⁰

A prépostság épületét az első komoly sérülés az 1529-es ostromban érthette. A török kor alatt mecsetté alakították, Aga meszdzsidi, Kapu agaszi, illetve Kücsük dzsámiként is említették.²¹ Az 1686-os győztes ostromban romba dőlt, a visszatelepülő prépostság némileg helyreállítva 1767-ig használta. Mária Terézia a palotába költöztette az intézményt, a régi templomot lebontották.²²

A dicső múltú templom alapokig legyalult maradványait csaknem teljes mértékben sikerült feltárnia a régészeti kutatásnak. Elsősorban déli része vált láthatóvá, északi részét a volt Honvédelmi Minisztérium épülete bolygatta. A háromhajós, négyszakaszos hosszházhoz nyújtott, egyhajós, sokszögzáródású szentély csatlakozott. Az alapjaiban 55 méter hosszú templom északon sekrestyével épült. Analógiák alapján csak feltételezhetjük, hogy bazilikális elrendezésű volt. Az épületről az újkori pusztítások miatt sajnos nem tudunk többet, belső építészetét ugyancsak töredékeiben ismerhettük meg. A kőfaragvány anyagból kiemelkednek a világiak és laikusok elválasztására szolgáló kőrácson rekesztőfal töredékei, vörösmárvány szenteltvíztartó fragmentuma, a szobrászati anyagból a Fájdalmas Krisztus-szobor, a terrakotta anyagú, angyalt ábrázoló kisplasztikák, illetve egy még pontosan meg nem határozott anyagú, festett, kisméretű leánykafej. A szobrászati anyag szoros kapcsolatot mutat az 1974-ben Zolnay László által talált budavári gótikus szoborlelettel. Ennek alapján Buzás Gergely vetette fel annak lehetőségét, hogy az Elődvarban talált szobrok is a Szent Zsigmond-templomra készültek volna. Az iparművészeti díszek közül talán legjelentősebb a templom bronzcsillár(ai)ból megmaradt néhány levéltöredék.²³ E egyszerű leletek a káptalan épülete körül talált gödrök, vermek, kutak betöltéséből kerültek elő. A legnagyobb mennyiségű lelet az egyház épületének déli oldalán állt kettős épület (7–8.) déli tagjához ásott terjedelmes gödörből származik. A feltehetőleg mélypince kialakítására szolgáló beásást a templom pusztulásakor, a kísérő kerámia és éremleletek alapján a XVI. század első felében tömték be.²⁴

¹⁷ Uo. 24., 25. j.

¹⁸ VÉGH 1999.27.p.

¹⁹ Bánffy-kápolna

²⁰ VÉGH 1999. 25. j.

²¹ GERŐ 1959. 217.p.

²² MAGYAR 2002. 24.p., lásd fentebb 5. jegyzet.

²³ A kőleletekre: BUZÁS 1999. 51–65.p., Vir Dolorum szobor: SALLAY 1999. 123–139.p. A bronz leleteket Gere László dolgozza fel.

²⁴ A pincékről: FELD 1999. 36.,47.p.; 1.,4–9. kép, a kerámialeletekről: VERES 1999. 67–82.p., az éremleletekről: BODOR 1999.89–92.p.

A templom építését megelőző településnyomok

Már az első, szondázó jellegű munkálatok során kiderült, hogy a templom építését követően jelentősen átalakult a terület. A mindezt megelőző körülbelül két évszázadon át változatos szerkezetű építmények, polgárházak formálták a hegy itteni részének képét.

A Szent Zsigmond-templomtól északra fekvő terület

1. A volt Honvédelmi Minisztérium egykori középső udvarán feltárt jelenségek²⁵

Az itt állt építmények egy természetes árok északi szélén helyezkedtek el.²⁶ Az udvart határoló északi épületfalról 10 méterre délre – az őshumusz, illetve nyugaton egy szürke agyagterítés tetején egy sorba rakott, néhol meszes habarccsal összefogott, lapos kövekből alapozott épület déli felének részletei kerültek elő. Az I. építmény déli fala 8,4 méter hosszúnak bizonyult, az objektum északi kiterjedését azonban nem volt módunk meghatározni, mindössze 1,5 méter vált keleti falából láthatóvá. A kőalpra 15 cm átmérőjű gerendát fektettek, amelynek elkorhadt maradványát több ponton is megfigyeltük. A falsarkokban 20 cm átmérőjű cölöpöket vertek le. A kelet-nyugati irányú körsor déli oldalához 20–25 cm vastag egyenmű, sárga kőporos kőmorzsalékot terítettek, amelyre az épület középső részének nyugati felénél – minden bizonnyal az egykori bejárat elé – két nagy méretű, laposabb követ fektettek. Itt, a déli fal közepén ugyancsak cölöpöt helyeztek el. A sárga kőmorzsalék az építmény mesterségesen kialakított külső járósíntjét jelentette, amelyre a használat során vékony, szürke agyag rakódott. Az épület belsejét a talpgerendák szintjéig szürkésbarna kevert agyaggal töltötték fel, amelyre vékony, vöröses agyagot tapasztottak. A feltöltésből és a járósínról azonos jellegű, sötét összeálló kerámia töredékek kerültek elő. A csupán igen kis területen kutatót belső térről, annak esetleges tüzelőberendezéséről nincsenek további ismereteink.

Az épület felmenő részének szerkezetéről sem szolgáltatott adatokat a feltárás. Mindenesetre az objektum környezete tudatos felhagyásra utalt, mivel semmiféle pusztítás, égés nyoma nem mutatkozott. (Valószínűleg egy teljes egészében faszervezetű építmény volt, amelyet szétszedtek.) A tudatos felhagyást valószínűsíti az objektum feletti rétegsor is. A külső járósíntet még megújították egy újabb sárga kőporos, majd egy szürke, kevert agyagos réteggel – előbbi egy szürke mécses töredékét tartalmazta. Az ezután – a leletanyag tanúbizonyossága szerint még a XIII. század folyamán – keletkezett sárga agyag, illetve szürke, szemetes réteg már befedte az épület maradványait. A házhoz tartozó külső rétegekből és a tárgyalt szintemelési rétegsorából azonos jellegű fehér és szürke kerámia (mécses, fazék) került elő.

²⁵ A templomtól északra lévő terület leírását a modern objektumokhoz viszonyítva adjuk meg, hiszen ezek napjainkban is (még) láthatóak, és így könnyebb a tájékozódás.

²⁶ Az altalaj szintje itt 160,28 Afm.

A leírt építmény mellett közvetlenül, kissé délkeletre egy felül 1,3 méter széles és – a mai szinttől mérve – 4,7 méter mély²⁷, megközelítőleg kelet-nyugati irányú, V alakú – „A” objektumnak nevezett – árok rövid szakaszát bontottuk ki. Alja 2,2 méter vastagságban agyagos, köves, nagyobb famaradványokat és gazdag leletanyagot tartalmazó földdel volt feltöltve, amely hasonlít az I. építmény belső szintje alatti anyaghoz. Az árok északi oldalán itt is megfigyeltük a külső szint sárga kőporos terítését, azonban a tényleges járófelületet a rövid szakaszon megmaradt homokos, apró kavicsos agyagréteg jelenthette. A szintemeléskor ide már nem került a sárga agyagból, csak a szürke szemetes réteget hordták erre a részre.

Az „A” objektum és az I. építmény közötti kapcsolatot nem volt módunk kutatni. Betöltésében több, akár még a XII. század végére – XIII. század elejére keltezhető darab is volt, így szürkésbarna, a vállon három, egymást metsző hullámvonalal díszített fazék töredéke, kívül vörösre, belül szürkére égett, a válltól bekarcolt vonaldíszítéssel ellátott tölcésrés szájú palack nyaka. A jellegzetes XIII. századi fohér, spirálvonalas fazekak, tálak és palackok mellett néhány rosszabb minőségű redukált égetésű, kihajló peremű fazék, színvonalas minőségű persely, peremén bepecsételt díszű tál, fedők, vágott fülű kancsó töredékeit is megtaláltuk, az utóbbiak nagy része import árnak tekinthető. A budai leletanyagban egyedülálló egy fehér anyagú, kisebb méretű fazék vagy bögre töredéke. Testét vörös földfestékkel egymást keresztező, haránt irányú csíkok, illetve a metszéspontokba és a keresztek legtávolabbi pontjai közé húzott függőleges vonalak díszítik. Nyakára és peremére vízszintes vonalat festettek, az utóbbi helyen ezt rövid, függőleges csíkok is tagolják. A hazai leletanyagban ismeretlen a szürke anyagú, kívül és belül közvetlenül az agyagra felvitt zöld mázzal díszített, feltételezhetőleg talpas, lapos mécesstál. A máz felülete egyenetlenebb, mint az ismert nyugati termékeké.

2. A volt Honvédelmi Minisztérium egykori déli udvarán feltárt jelenségek

Az említett természetes árok legmélyebb része esik erre a területre. Ennek megfelelően a mai szinttől mérve 4,5 méter mélységben²⁸ még mindig az őshumusz mutatkozott, s az első emberi településnyomok 1,2 méterrel magasabban jelentkeztek. Itt is megfigyelhettük az északról ismert sárga agyagterítést, amelyről több, leletnélküli agyagréteget hámoztunk le. Felette²⁹ faszenes felületű járószint került elő, paticsdarabokkal és bekarcolt vonalas, fehér kerámiával. Az itt nyitott szelvényünkkel nem tisztázhattuk ennek a II/a. építménynek nevezett objektumnak a szélét, csupán egy 23 cm mély, a padlóba mélyedő cölöplyukat azonosítottunk a déli metszetsfalnál.

Megállapíthattuk viszont, hogy az elpusztult épület omladékára szürke agyagot hordtak, s ezen alakították ki a II. építmény első járószintjét.³⁰ Az egyszer megújított, faszenes felületű padló több sorban, sárga agyagba rakott, átlag 40 cm széles

²⁷ Aljának szintje 157,88 Afm. Felül északi oldala magasabban, kb. 160,00 Am szinten van.

²⁸ 158,02 Afm

²⁹ 159,62 Afm

³⁰ 159,74 Afm.

kőalapozású építményhez tartozott. Az építmény észak-déli kiterjedése minimum 4,1 méternek bizonyult, kelet-nyugati méretét nem tudtuk meghatározni, csupán déli falának a kutatóárkunkba eső 2 méter hosszú szakaszát ismerjük. A kőalapozás legalább 40 cm magas volt, s erre nagy valószínűség szerint faszerkezetű falat ültettek. A megújított padlón a déli és az északi oldalon is nagyobb méretű paticstömbök hevertek jelentős mennyiségű faszénnel és fröcskölt festéses, bekarcolt díszes edénytöredékekkel együtt.³¹ Az épület fala a tapasztás, és az azon látható karók lenyomata alapján ácsolt faszerkezetű lehetett. Megfigyelhettük azt is, hogy pusztuláskor a nyugati fal az építmény belseje felé dőlt, a déli fal omladéka pedig a külső járószinten jelentkezett. Az omladékban fenékbélyeges és bekarcolt, illetve hullámvonalas edénytöredékeket találtunk.

A déli oldalon adódott lehetőség az építményhez tartozó külső szint meghatározására. Az északi, I. építmény mellett megfigyelt, sárga kőporos szürke, faszenes réteg 0,5 méterrel mélyebben itt is megvolt, s ausztriai típusú fazékperemet és fehér, spirálvonalas oldaltöredéket tartalmazott. Az erről felszedett barna rétegben volt a II. építmény építési rétege, amelynek teteje egyben járófelületként szolgált. Pusztulása után rövid ideig kilátszottak az építmény romjai, ugyanis az omladék tetején az árokba lefolyó esővíz vékony hordalékot rakott le. Végül helyét még a XIII. század folyamán elplanírozták és mintegy 50 cm magasan feltöltötték, többek között az északon már említett szürke, szemetes réteggel. Erre utal az innen előkerült kerámia és egy szlavón báni dénár is.

Ezután a feltöltésbe északon és délen is 70 cm széles kőfalat ástak. Mindkettőnek a déli oldalán mutatkozott az építési rétege, a kelet-nyugati irányú falak építésekor tovább emelték a szintet a két fal között világosbarna, apróköves, délen pedig épületörmelékes anyaggal. Az észak-déli kutatóárok keleti oldalán azonos rétegtani és lelet viszonyok között észak-déli irányú fal bontakozott ki. E három fal alaprajzilag egyetlen, 5,8 méter észak-déli kiterjedésű épület nyugati felét adja meg (1. épület).

Rétegtani és alaprajzi helyzetükön kívül bontási szintjük is egy építményhez tartozónak mutatja a falakat. (160,10–160,30 méter) Mindháromat a fedőréteg alapján valamikor a XV–XVI. században bontották el. Az alapjaiban fennmaradt épületről keveset mondhatunk. Biztosnak tűnik, hogy a XIII. század második felében, végén épült fel. Minden bizonnyal kelet felé folytatódott, de nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy nyugaton is csatlakozott hozzá épület. Feltöltéséből világos, hogy nem pince volt. Funkciójára utalhat, hogy a belső szintjének tartott égett, faszenes felületeken a déli falnál kövekkel kirakott, égett felületet, tűzhelyet találtunk. Így lakóépület, esetleg konyha lehetett. Mivel közelebb van a Zsidó utcai fronthoz (6 méterre), ezért valószínűbbnek tartom, hogy a nyugati oldalon lévő telken állhatott.

³¹ Az egyik kiemelt, 14 cm vastag tapasztás egyik oldalán két, egymástól 3–4 cm-re lévő, 3–4 cm átmérőjű, párhuzamos karó lenyomatát lehetett megfigyelni. A töredék jól mutatta, hogy a fal felének tapasztása hullott az épület belsejébe, azaz a falnak legalább 30 cm vastagnak kellett lennie.

3. A volt Honvédelmi Minisztérium délkeleti szárnya

A minisztériumi épület téglafalai sok, apró felületre szabdalták a területet. Ugyanakkor, mivel ez a rész nem volt alapincézve, a modern padlók alatt intakt rétegeket vizsgálhattunk.

Az épület egykori déli kapualjának keleti oldalán lévő két helyiségben megfigyelhettük, hogy az őskori leletekkel, főleg állatcsonttal és kevés Árpád-kori cseréppel vegyes humusz tetejére vastag, kevert, köves réteget hordtak, megalapozva egy járósíntet, amelynek égett, faszenes felületét kb. 5 méter hosszan követhettük kelet-nyugati irányban.³² Feltehetőleg ugyancsak faszerkezetű építmény – III/a. építmény – nyomáról lehet szó, ennek azonban semmilyen más ismervéről nincs tudomásunk. Pusztulása után nyugaton sárga agyaggal, keleten kevert, szemetes törmelékek kb. 30 cm magas feltöltés került erre a területre. Ezáltal újabb épület alapoztak meg.(III. építmény) A fiatalabb építmény paticsos, faszenes omladék alatt több helyen is tüzelés nyomát találtuk, s a sárga, agyagos járósíntet rengeteg későbbi cölöplyuk vágta át. A járósíntekről és a feltöltésekből előkerült leletek igen apró, de azonos jellegű, főként bekarcolt spiráldíszes edénytöredékek és jelentős mennyiségű állatcsont, illetve vasrögök voltak. Itt a nyugatról szomszédos modern tér északnyugati sarkában kibontakozott egy tűzhely átégett, vörös tüzelőfelületének csekély maradványa is, amelyet dél felől ívelt karólyuk-sor övezett.

4. A Színház utca nyugati oldala

Az egykori Szent Zsigmond-templom szentélyében és attól északkeletre, a volt Honvédelmi Minisztérium Színház utcai fala mellett gyakran méteres vastagságú humusz mutatkozott a márga altalaj felett. Ezt a fekete, nagyrészt természetes, bronzkori objektumokkal tagolt réteget kutatva a mai Várszínházzal – a középkori ferences templommal – szemben bontakozott ki a déli részén mintegy 80 cm mélyen földbeásott IV. építmény, amelyet csak töredékeiben lehetett feltárni, mivel keleti szélét közműárok, nyugati részét az újkori téglafal pusztította el. Az építmény természetes lejtőbe vágott déli fala talpas vázszerkezetű volt. A 15 cm oldalú talpfát a letaposott belső járósíntnél mintegy 30 cm-rel magasabban, a márga altalajból kifaragott padkára fektették.³³ A fagerenda elszenesedett maradványát csak egy rövid szakaszon sikerült megfigyelni. A padlószint feletti omlásrétegben talált faltömbök alapján feltételezhető, hogy a pallókkal vagy deszkákkal kitöltött vázszerkezetet belülről agyaggal tapasztották be, azonban a pallófalnál jellemző, talpgerendába vésett hornyolat a talpgerenda megmaradt rövid szakaszán nem mutatkozott. E rétegből került elő egy mázas, feltehetőleg férfialakot ábrázoló aquamanile pusztuláskor újra átégett töredéke. A padlóba sekély gödör mélyült, amelynek barna betöltéséből fehér, kettős peremű, spirálvonalas, XIII. századi fazék oldaltöredéke került elő.

Sajnos, az építmény alaprajza nem bontakozott ki egyértelműen előttünk. Mivel délkeleti sarka a márgapadka íveléséből kikövetkeztethető volt, így kelet-nyugati

³² 161,60 Afm. Az altalaj e részen 160,40 Afm szinten van, ami arra utal, hogy már a természetes árok déli szélére kerültek az említett építmények.

³³ A belső padlószint magassága 160,05 Afm, a padkáé 160,34 Afm volt.

kiterjedése meghaladhatta a 3,8 métert. Az észak felé nyitott újabb szelvény déli felében a padlónak megfelelő szinten ívelt szélű, faszenes felületet figyeltünk meg, amely még bizonyosan az épülethez tartozott. Tovább észak felé ugyanezen a szinten már csak szürke, habarcsos, kőporos felület mutatkozott, azonban egyértelmű volt, hogy az altalaj lejtése miatt itt is igyekeztek vízszintes felületet létrehozni. Mivel földpadka ezen a részen már nem jelentkezett, de az ívelt faszenes felület szélénél több helyen lapos köveket találtunk, arra következtethetünk, hogy a keleti és az északi építményfalat kőorra építették. Minden bizonnyal a ház pusztulásakor zuhanhattak a padlóra a keleti részen feltárt, egy halomban fekvő, különböző méretű vaskarikák, amelyeket kb. 1,5 cm vastag, lemezesen törő kő- vagy márgalapok fedtek. A rajtuk és köztük lévő faszenes, hamus agyag származhatott úgy a tetőzet, mint a fal anyagából, így csak felvetődhet az a lehetőség, hogy az épületnek padlása is volt. Nem zárható ki ugyanakkor az sem, hogy a falra felakasztott tárgyakról van szó.

A tárgyalt építménynek a faszenes felület végződésével azonosítható északi szélétől 2–2,5 méterre északra, az említett kőporos réteg tetején újabb égett famaradványokat bonthattunk ki.³⁴ Itt egy észak-déli irányú elszenesedett deszka északi végével kapcsolódott két, kelet-nyugati irányban fekvő, félkör keresztmetszetű – 18 cm átmérőjű, 1,6 méter mérhető hosszúságú – gerendához. A gerendákat észak felé vékony agyagtöltéssel és nagyobb mészkövekkel határolták el egy patkó alakú kemencétől. (IV/a. építmény) Beomlott, legfeljebb 1,5 méter átmérőjű boltozata kormos felületű folyami kavicsból és vörösre átégett agyagból állt. Szétbontása után a 10 cm vastag agyagrétegből kialakított, keményre égett sütőfelület mutatkozott.³⁵ Alatta a már említett kőporos réteg jelentkezett. A tüzelőberendezés a természetes rétegek tetejére hordott, már az előzőekben is ismertetett objektumoknál is megfigyelt szürke, faszenes rétegbe mélyedt. A kemence száját nem sikerült meghatározni, de a kutatóárok északi metszetsfalán megfigyelt égett, hamus, vékony csíkok alapján nagyon valószínű, hogy északi irányból fűtötték. Méretei alapján nem tartjuk háztartási kemencének.

Kezdetben felmerült, hogy a gerendák, illetve a kemence az ismertetett IV. építmény részei lettek volna, ezt azonban nem tudjuk bizonyítani. Mindenesetre az bizonyos, ha ez a IV/a. építmény szabadon állt, akkor valamilyen fakonstrukcióval védtek. Mivel a kemence omladékából és tüzelőteréből lelet nem került elő, csak a stratigráfiai viszonyok segíthetnek korának meghatározásában. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt megállapíthattuk, hogy az IV/a. építményt a természetes kelet-nyugati árok humusszal feltöltődött déli lépcsőjének szélére építették³⁶. Kiderült továbbá, hogy a Színház utcában feltárt építmények felhagyását, pusztulását követően egyszerre töltötték fel területüket, nagyrészt a volt Honvédelmi Minisztérium belső udvarairól ismert szemetes, szürke réteggel. Ezt a kemencétől északra eső területen sötétbarna, sok famaradványt és bőrhulladékot tartalmazó vastag feltöltés lerakódása vagy idehordása előzte meg. Ez utóbbi rétegből került elő egy 11–20 cm átmérőjű,

³⁴ Szintjük ugyancsak 160,05 Afm

³⁵ 159,96 Afm. Kelet-nyugati ármérő: 120 cm, észak-déli átmérő: 80 cm.

³⁶ Ugyanis a kemence alatt szürke feltöltés, 159,67 Afm szinten a márga altalaj jelentkezett, míg északi végénél 158,88 Afm mélységben is a fekete őshumuszt bontottuk.

210 cm hosszú tölgygerenda. Rajta több helyen sikerült megmunkálási nyomokat megfigyelni.³⁷ A feltöltésekből származó további leletek jellegükben megegyeznek a feltárt objektumokból származó anyaggal, így minden bizonnyal az épületek használatakor a mindennapi élethez tartozó, felhalmozódott szemetet terítették el a területen. Ezután a mai Színház utca területén a planírozás felületének kisebb kövekkel való felszórásával létrehozták a középkori Szent János utca első burkolatát.³⁸ Az utat nem sokáig használhatták, amit a felette lévő vékony, az útburkolat alatti szemetes agyaggal szinte megegyező lerakódás mutat.

A mai utca ezen középső részén, a IV. építmény környékén, az említett út felett finom, fehér, illetve világosbarna színű, vastagon elterített kőporréteget találtunk. Erre vöröses agyag került, amelynek felületét kőburkolattal látták el.³⁹ A leírt terület közvetlenül az utcának nevet adó Szent János ferences kolostor temploma előtt található. A templomról közvetett adatok alapján tudjuk, hogy 1260–70 között már állt. Csekély falmaradványainak egy része az északi és a nyugati oldalon maradt ránk.⁴⁰ Az északi támpillérsor nyugati tagja alapozási padkájának szintje azonos az utca második kövezetének ezen a részen mért szintjével.⁴¹ Ennek alapján a kőporos réteget a templom építéskor keletkezett kőfaragó hulladékkal hozhatjuk kapcsolatba. Megerősíti ezt az azonosítást, hogy ez a réteg csak a templom előtt és attól kissé északra szolgált az itteni természetes mélyedés megszüntetésére. A második útfelület szintje közel azonos a I. számú kőépületnél azonosított építési réteggel. Így a Honvédelmi Minisztérium udvarán megfigyelt faszerkezetű épületek, illetve a Színház utcai építmények planírozása közötti hasonlóság, továbbá az azonos szintek arra utalnak, hogy itt még a XIII. század folyamán jelentős területalakítás történt.

Az imént bemutatott építmények legnagyobb része az első középkori település tanúja. A település lakosai épületeik kialakításakor igazodtak a terep alakulatokhoz, azokat kihasználták, de a szükséges mértékben módosítottak is azokon (szintkiegyenlítő feltöltések, mesterségesen létrehozott külső járósínek stb.). A létrejött település szerkezetének meghatározására nem rendelkezünk elegendő adattal. Az biztosnak tűnik, hogy az egyelőre rendszertelen elhelyezkedésűnek látszó házak nem igazodnak a középkori város itt húzódó két kövezett burkolatú útvonalához. Tudjuk, hogy az épületek nem teljes egészében épültek kőből. Alapfalaikban egyes esetekben csak egyetlen sorban (I. építmény), máskor szinte falszerűen rakva használtak kőanyagot (III. építmény) az építők. Felmenő faluk favázszerkezet volt, amelynek kitöltése változatos megoldásokat mutatott. Több esetben megfigyelhettük, hogy a falakat talpfákra ültették. Sikerült bizonyítani, hogy ezek az épületek nem veremlakások voltak. Az I. építménynél megfigyelt külső járósínt közel azonos

³⁷ A vizsgálatokat Grynaeus Andrásnak köszönöm, aki több, félbehagyott fűrészelés és kb. 2 cm élhosszúságú szalu nyomait fedezte fel a gerenda felületén.

³⁸ Ennek szintje délen 160,30 Afm, északon 160,00 Afm.

³⁹ Szintje délen 160,80 Afm.

⁴⁰ ALTMANN 1973. 3. kép; GYÖRFFY 1997. 145.p., HO. VIII. 121–123

⁴¹ A szintadat 160,80 Afm. – Köszönöm Altmann Juliannának, hogy betekintést engedett a templom felmérési rajzaiba.

szinten helyezkedett el az épület padlójával. A III. építmény első szintjét mindössze 40 cm-rel vitték mélyebbre a külső járófelülethez képest, azonban rakott kőalapjára támaszkodó falai jóval e szint fölé magasodtak. Az V. épület déli felét a természetesen lejtő talajba vágták, azonban északi feléről kimutathatóvá vált, hogy szabadon, a föld felett állt. A házak szintjei viszont nem hasonlíthatók össze egymással, ugyanis mind a terület domborzati viszonyaihoz igazodott és nem valamilyen tudatosan alkalmazott, egységes rendező elv szerint épült. Tehát komolyabb földmunka csak az épületek területén, illetve közvetlen környezetében mutatható ki. Azonban éppen ez a tény világít rá arra, hogy e házak ugyanannak a településnek hírnökei.

Korának meghatározásakor az épületekből előkerült leletanyag kisebb mértékben segít. Azt megmutatja, hogy már a XIII. században álltak, sőt néhány, a Várhegy északi részén, illetve Óbuda és Szentjakabfalva területén előkerült analógia alapján a XII. század végére, de inkább a XIII. század első felére tehető létezése.

Konkrétabb adatok adódtak, amikor a terület korbéli legjelentősebb épülete a Szent János ferences templom és épületeink rétegtani viszonyait vizsgáltam. Az írott források arról tanúskodnak, hogy a kolostor 1266 és 1270 között már állt.⁴² Ásatásunk pedig megtalálta a második útréteg alatt, az építéskor elterített kőfaragó hulladékot. Az úttest szintje a templom előtt megegyezett északkeleti részének külső járósintjével (160,80 méter). Ehhez az építési időszakhoz területünkön az 1. kőépület látszik igazodni. Északi és déli falának építési rétege az adott szintadathoz közelít. A régészeti adatok azt mutatják, hogy a XIII. század harmadik harmadának elején a templommal szemben lévő területen kőházak álltak. Mindezzel összhangban vannak az írott források, amelyek az 1283-ban létrehozott, a kolostorral szemben álló, az egykori nádor özvegye által alapított begina kolostorról adnak hírt. Az 1. ház építéskor átlag 50 centiméteres feltöltéssel egyenlítették ki a szintet a korábban itt állt III. építmény romjain, azonban a 2. út alatti köporos réteg alatt korábbi, rövid ideig használt úttest utal arra, hogy a korai település pusztulását követően és a templom felépülése között eltelt időben kövezett felületen jártak. Ehhez az időszakhoz most még épület nem köthető, így funkciója talán a templom építésének folyamatával társítható, ugyanis ez az út az alatta lévő feltöltéssel sem küszöbölte ki a természetes üreget, de az oda folyó csapadék üledéke igencsak megnehezíthette a közlekedést, vagy akár az építőanyag szállítását. A burkolat feltárt rövid szakaszán jól meg lehetett figyelni a mélyen benyomódott keréknyomokat. Az 1. út ráfed a V. és V/a épület maradványaira. A kettő közötti feltöltés megegyezik az I. és a III. építmény pusztulását követő planírozó feltöltéssel. A szürke, szemetes réteg vegyesen tartalmazta a korábbi településről származó és a későbbi időszak leleteit is. A planírozás és a szintemelés mellett a korábban felgyülemlett szemét eltakarítását is szolgálta. Korát a III. épületnél talált szlavón báni dénárok keltezik az 1240-es, 1260-as évekre. Ennek alapján egyértelműnek tűnik, hogy a legelső telep mindezt megelőzően élt, de a templom és a városi házak építéskor már nem létezett. Így bizonyítottan látom, hogy a Várhegy déli részén a jogilag meghatározott város előtt már működött egy fejlett település, amely talán a tatárjárás idején elpusztult. Erre utalhatnak a III., IV., V. épületek üszkös, faszenes omladékai.

⁴² GYÖRFFY 1997.145.p.

*A Szent Zsigmond-templom és az attól délre lévő terület környéke**1. Keleti oldal*

A területre vonatkozó megfigyeléseket alapvetően meghatározta az a tény, hogy a XIX. század elején jelentős mértékű szintsüllyesztést végeztek, amely során minden korábbi járószintet „leborotváltak”, ezáltal csak általában mélyedő objektumokat tárhattunk fel. A kérdéses időszakra vonatkozó pincéket, vermeket csak betöltésük alapján vizsgálhattuk.

A templom déli fala a terület egykori legmagasabb pontján állt. A szentély fala korábbi kőpince északi részére épült (2. épület). A pince terébe alapozták a falon kívül a szentély két támpillérét is. Nem volt mód teljes feltárára, így csak egy keskenyebb sávban termeltük ki betöltését és falai vonulatát igyekeztünk meghatározni. A márgába vágott pince 70 cm széles, törtkövekből rakott falai kelet-nyugati irányban 5,30 méter széles teret határoltak körül. Járószintje 159,60 méteres átlagszinten bontakozott ki. 161,56 méter magasan megmaradt déli falán két falazási technika elválását figyeltük meg. A padlótól kb. 1,5 méter magasságig kevesebb habarcsot használtak, hézagosabb, lazább szerkezetű a falazás. Felette viszont bővebben adagolták a kötőanyagot, így ez a rész sokkal erősebb, masszívabb, jobb tartású fal hatását kelti. A fal előtt, nagyjából annak észak-déli tengelyében 20 cm átmérőjű és 20 cm mély cölöplyuk mélyedt.

A pincét a templom építése folyamán, szakaszosan töltötték fel. Erre utal, hogy a pilléreket a pince aljáig alapozták, másrészt a templom falazásában és a betöltésben azonos szinten figyelhettünk meg váltást. 160,27 méter szintig laposabb, lemezesen törő köveket használtak, amelyeket szélesebb alapba raktak. Eddig a pince betöltése épülettörmelékes anyagot tartalmazott. Az első alapozási padka felett nagyobb méretű, gyakran másodlagosan felhasznált faragott köveket építettek be. A betöltés pedig humuszos és kevert márgarétegekre váltott, amely minden bizonnyal a templom falak alapozási árkából került ki.

Mivel az ismert falszakaszokon sehol sem sikerült lejáratot azonosítani, így kézenfekvőnek tűnik, hogy északról lehetett megközelíteni. Mindez megfelelne annak az elgondolásnak, miszerint a középkorban épp itt, a Honvédelmi Minisztérium déli homlokzata előtt és részben alatt a Zsidó és Szent János utcát összekötő átjáró volt, ami nem elsősorban a ferencesek templomának megközelítését szolgálta, hanem a két oldalán lévő pincékbe való lejutást segítette, a berakodást könnyítette. A feltárt részről csekély mennyiségű lelet származik.

Feltártunk a 2. épület déli falához közvetlenül kapcsolódó, de attól kissé keletebbre elhelyezkedő, az ásátás során márgapincének nevezett, délen ívelt falú beásást. (2.a. épület) Az objektumot a márgába vájták, északi határa a 2. épület déli fala, amelynek ide eső síkját bevakolták. A fal eredetileg 1,2 méterrel keleti irányba futott tovább a kőpince falánál, és így a márgapince teljes északi oldalát lezárta. Később viszont az említett hosszúságban a falat elbontották, vagy kiomolhatott, így csak lenyomata maradt meg a márgafalon. Valószínűleg a kőpince építését követően ásták a 2.a. pincét, de a kőpince keleti falán túlfutó déli fal arra utal, hogy a 2. pince építésekor már tervezték a 2.a. pincét is.

A függőleges márgafal aljának mentén, mind a négy oldalon (159.88 méteren) körülbelül 50 cm széles, meredek padkát hagytak, amely délen rézsűbe váltott. Itt mélyítették az épület tengelyének vonalában kövekkel kirakott négyzetes, sekély gerendalyukat. Az északi fal előtt, de közelebb a keleti oldalhoz, hasonló négyzetes és sekély lyuk volt. Talán a pince lefedésével vannak kapcsolatban, de a helyiségen belül használt valamilyen állványrendszer részei is lehettek. A pince alja további 20–30 cm-rel mélyebben helyezkedett el. A kőfal vakolata a nyugati oldalon a padka széléig tartott, onnan dél felé fordult. Minden bizonnyal a padkán ülő egykori falon folytatódott. E falról csak feltételezhetjük, hogy kőből volt, amire a sarkokon előkerült kevés habarcsnyom utal. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a pince három oldalát faszervezetű béléssel látták el. A 2.a. épület alapterülete a márgafalat mérve 6×4,5 méter, belterülete a falazatot tartó padkán belül 4,5×2,5 méter. Mivel lejártnak nyomát egyik oldalon sem találtuk, így minden bizonnyal felülről jutottak le.

A pince betöltése a padkák felett sötétebb barna, köves, elvált a pince belsejének világos márgás anyagától.⁴³ Mindenesetre a leletanyag azonos időszakból származik a két betöltésben. A néhány mázas töredéken kívül főként bordásfalú, továbbá festett fehér kerámia, mázatlan lábas, gyorskorongolt kúpos fedő, jelentős mennyiségű, csontgomb készítésekor keletkező hulladék jellemzi a betöltést.

A két pince elhelyezkedése és falkapcsolatai alapján egy telekhez tartozott. A lakórészt hordozó kőpince mögé talán a tárolókapacitás növelése érdekében a telek legvédettebb zugában fabéléses pincét ástak. A középkori Zsidó utca nyugati oldalának feltárásakor több ízben meg lehetett figyelni, hogy a város korai időszakában változatosan helyezték el a pincéket, pl. a telek végén. Minden bizonnyal ezzel az esettel van itt is dolgunk, tehát a telek homlokzati vonala a Szent János utcára nézett. Mivel a 2.a. pincét a kőépület déli oldalához építették, a telek északi határa a 2. ház északi falának vonalában volt. E falra épült rá minden bizonnyal a szentély déli fala. A szentély területén újkori bolygatásokon kívül csak a természetes humusztakarót figyeltük meg. Semmilyen, a templomot megelőző építkezésnek az útrétegekkel is egyeztethető nyomát nem találtuk. Északra a legközelebbi polgári kőépület a telektől körülbelül 18 méterre található, a ferences templommal szemben. Ennek betöltése jóval későbbi a látóterünkbe eső időszaknál, építése idejének pontos meghatározásához pedig kevés információval rendelkezünk.⁴⁴ A két telek között elhelyezkedő terület beépítetlen maradt a templom építéséig. Az egyetlen értékelhető objektum egy kőbéléses kút volt, amelyet nem bontottunk ki teljesen.⁴⁵ Ennek alapján az is elképzelhető, hogy a telek nem a Szent János utca (azaz kelet) felől, hanem az üresen maradt parcella, tehát észak felől nyílt.

⁴³ A feltételezett fabélés elenyészése során átszínezhette a helyére kerülő betöltést.

⁴⁴ A történeti adatok alapján a ferences harmadrendi női kolostor polgári épületből átalakított, két utcát átkötő tömbje helyezhető ide. Lásd Végh András tanulmányát: Középkori városnegyed ...

⁴⁵ Az elért mélységig hódoltság kori leletek, és építészeti faragványok kerültek ki belőle.

A 2.a. pince déli falától 1 méterre, kissé keletebbre kelet-nyugati tájolású, azaz az utcára merőleges tengelyű, keleti felével természetes mélyedésbe épített kőpince betöltését bontottuk ki (3. épület).⁴⁶ Építéskor igyekeztek kihasználni a természetes üreget, így csak nyugati végét kellett kivájni a márgából. Falait a betemetés előtt kitermelték, csak néhány helyen maradtak meg kisebb csonkokban, amelyeket tovább bolygattak a késő középkorban, illetve a hódoltság idején. Déli részét az ásatási felület egész délkeleti sarkát elfoglaló XIX. századi beásás pusztította el. Ennek ellenére sikerült meghatároznunk méreteit. A törtköves falazatú pince belterülete 5,4×9 méter. Keleti falának déli végén alakították ki az utcáról nyíló bejáratát, amelyet márgára fektetett kőlapokból kirakott lépcsőn közelítettek meg. A lépcső szélessége 1,5 méter lehetett.

Használatának idejéből a járósíntet képező agyagrétegből előkerült XIV. századi kerámia töredékek és egy csontfeldolgozó műhely hulladékai maradtak ránk.

A pince falmaradványaira is ráfedő betöltés erősen kelet, délkeleti lejtésű rétegződés, amely nagyrészt köves, törmelékes, kevert, faszenes agyagos, illetve kevert márgarétegek váltakozásából áll. Mindez arra utal, hogy a templom építéskor a lerombolt épület kőanyagát felhasználták, és a felesleges gödröt a munkálatok során keletkezett melléktermékekkel (kőhulladék, a kiásott alapárkok anyaga) betömtek. A betöltésből előkerült leletanyag azonos korú a 2. és 2.a. épület betöltésével.

A pince keleti felének betöltése nem maradt meg eredeti formájában, ugyanis azt a templom első pusztulásával egykorú betöltésű gödör bolygatta.

Ha lemérjük a 2. épület északi széle – azaz a templomszentély déli falának belső síkja és a 3. épület déli fala közötti távolságot, 18 méter telekszélességet kapunk, ami megegyezik a város északi részén mért átlagos adatokkal.⁴⁷ Valószínűleg a két pince és a márgaverem egy telken helyezkedett el, kelet-nyugati kiterjedését viszont megközelítőleg 14–16 méter, azaz 44–50 láb hosszúságban adhatjuk meg a telek végében lévő hulladékgödrök alapján.

Érdemes lemérni a fenti telek és a templom északi oldalán említett másik épület közötti távolságot. Ugyancsak 18 méter közöttük a távolság. Mindez arra utal, hogy a két utca közötti területet egységes rend szerint, egyszerre jelölték ki.

2. Nyugati oldal

A volt Honvédelmi Minisztérium délnyugati sarkában lévő helyiségekben feltártuk a Szent Zsigmond-templom alapozásakor annak alapfalaiba részben belefoglalt korábbi lakóház két helyiséges pincéjét. (4. épület) A törtkövekből falazott épület kelet-nyugati tengelyű, azaz a Zsidó utcára merőlegesen állt. Falai szélességét sehol sem tudtuk megmérni, de a többi pince alapján 60–80 cm körüli értékre következtethetünk. Nyugaton a mai útburkolat alá nyúlt. Északi falára nagyrészt a templom épült rá, csak nyugati vége maradt meg, azonban az északnyugati épületsarkot török kori gödör vitte el. Legépebben 60 cm széles észak-déli irányú osztófala és keleti zárófala maradt meg. Déli fala a Honvédelmi Minisztérium és a közművek építésének martaléka lett.

⁴⁶ A pince északi falánál a márga észak felé, fülkeszerűen beugrik, ezt a fal építését követően betöltötték. A keleti oldalon nyugat felé lejtő általajt figyeltünk meg.

⁴⁷ Lócsy 1964. 193.p.

A pince kelet-nyugati belterülete 14,70 méter volt az osztófallyal együtt, így egy 10,1 méteres nyugati és 4 méteres keleti szakaszra tagolódott. Észak-déli kiterjedése 7 méter körüli. Mindkét pinceszakaszt külön bejáraton lehetett megközelíteni, amelyet az oromfalak déli felén helyeztek el. Azonban a nyugati falon, az északnyugati saroktól 1,70 méter távolságra homokkőből faragott keretkő került elő eredeti helyzetben, amely a mai szinttől csak 110 cm (160,81 méter) mélységig tartott. Az épület használata során újabban nyitott lejáratról van szó, ugyanis a déli sarokban lévő, a márgába vágott lépcsős lejáróban⁴⁸ az említett nyugati fal síkjával megegyező falcsontok kerültek elő. A templom támpillére részben hozzáépült e falhoz. Sajnos a fal és a lépcső közötti részt közmű pusztította el, így már nem lehet a lejáratot fedő rétegek és a fal helyzetét rekonstruálni. Mindenesetre a falban lévő északi nyílás és ennek a falnak a déli lejárattal elfalazására utaló helyzete azt mutatja, hogy a pince terét leszűkítették. Mindez magával vonhatta azt is, hogy az épület homlokzatát is beljebb kellett „tolni” a telkek belseje felé.⁴⁹ A módosítás okát minden bizonnyal az utca szélesítésével kell összefüggésbe hozni.⁵⁰ Mindez a templom építése előtt történt. A korábbi, nagyobb alapterületű pinceszakasz járószintje 160,00 méter körül volt. A falak is eddig értek le. A helyiség szűkítését követően igyekeztek visszanyerni az elveszett teret, ezért a járószintet kb. 40 cm-rel (159,51 méter) vitték lejjebb, úgy, hogy az eredeti szinten építették meg az új zárófalat, majd előtte 20 cm széles padkát hagyva a márgát tovább ásták. Ezáltal elkerülték a többi fal átépítését is. A járószintet vékony barna agyag jelentette.

A keleti helyiséget az udvarból közelítették meg. A délkeleti sarokban elhelyezett, 16–20 cm fokmagasságú, kőlapokból kirakott, megmaradt hat lépcsőfok 1,7 méter szintkülönbséggel jut el a küszöb előtt lévő utolsó, a Honvédelmi Minisztérium építéskor elrombolt fokig. (162,33 –160,56 méter) Az 1,20 méter szélességű lépcsőt mindkét oldalán gádorfal övezte. A bejáratból mindössze az ajtó keretének északi szárelemének helye és a küszöbök lenyomata maradt meg. Az utolsó lépcsőfok és a küszöb között köves feltöltéssel alakítottak ki 1,5 méter hosszú felületet.

A keleti pinceszakasz alja 160,00 méter körül volt, amelyet vékony agyagterítéssel egyszer megújítottak. (szintje 160,08 méter) Felülete faszenes volt.

A keleti pincefalat belülről habarcsanyaggal simára kenték, azonban ez, hasonlóan a 2.a. pincénél megfigyelttel nem ért le a fal aljáig. Körülbelül 40 centiméterrel felette szakadt meg. A falhoz 10 cm átmérőjű cölöpöt állítottak, amelynek lenyomata megmaradt a habarcsban. E függőleges cölöp közelében, attól délre, két vízszintes

⁴⁸ Minden bizonnyal kőlapokból készültek a lépcsőfokok, ahogyan a keleti pinceszakasznál,

⁴⁹ A budai pincéknek a közelmúltban megindult szisztematikus kutatása rámutatott arra, hogy a felmenő épületrész alaprajzi elrendezésének alakulásai nem minden esetben hatnak a pincék alaprajzára. Pl.: az Országház utca 10. számú háznál az épület átalakításakor nem használták fel a korábbi pince hosszanti falazatát. Köszönöm Zádor Juditnak a szíves tájékoztatást.

⁵⁰ Az utca nyugati oldalán a templom előtti telkek utcai homlokzatán ugyancsak hasonló módosításokat végeztek.

sávban lyukakat véstek a falba, amelyek 8–28 cm mélyek. Valószínűleg fa polc-rendszerrel állították a fal elé.⁵¹

Nem tudjuk, hogy a két pincetér között volt-e átjáró. Az osztófal egy szakaszon, az északi oldalon hiányzott, ami a templomfal építésekor is kiemelhetett, de az sem elképzelhetetlen, hogy ott egykor nyílás volt.⁵²

A 4. pince betöltésének korát a falak szuperpozíciója mutatja meg, ugyanis a betöltés felső, nagyjából 1,5 méteres részét a török korban átforgatták, az alsó, bolygatatlan részből XIV. századi leletanyag került elő I. Lajos király szerezsenfejes, 1373–82 közötti veretével. A falak alaprajzi helyzete egyértelműen elárulja, hogy a pincét a templom építésekor tömték be.

A 4. pince keleti végén feltárt kölépcső megmaradt legfelső fokától keletre, 2 méterre újabb épület délnyugati sarka bontakozott ki (4.a. épület). Déli oldalát a humuszba vágták. Észak-déli belső kiterjedése 4,5 méter. Falait belül habarccsal kenték be, így sima felületet kaptak. Ebben az esetben sem ért le a pince aljáig ez az elkenés, hanem 30 cm-rel állt meg felette. A 60 cm széles nyugati falat északon nyílás tagolta. Küszöbkövét másodlagosan felhasznált hornyolt ablakkeret szemöldökköve jelentette.⁵³ A bejárat szélessége 1,2 méter volt. A gádorfallal határolt külső járószintet nagyobb kőlapokkal rakták ki. Szintje megegyezett a küszöbével. A belső járófelületet 161,43 méter magasságban alakították ki az őshumuszra hordott köves feltöltésen. Ez a szint csaknem 1,5 méterrel van magasabban, mint a 4. pince keleti szakaszának felülete. Ebből következőleg az épületet a környezetében lévő más pincékhez képest nem lehet igazán pincének nevezni.

A 4.a. pince minden bizonnyal ugyanazon a telken állt, mint a 4. épület. Mivel az eredeti udvarszint nem maradt fenn, azonban sejthető, hogy 162,70 méter felett volt, továbbá kevert, hódoltság kori leleteket tartalmazó betöltése a 4. pince felső rétegeihez hasonló módon bolygatásnak tekintendő, így datálása nem könnyű. A belső szint alatt előkerült csekély leletanyag alapján későbbi beépítés lehetett a telek utcai homlokzati részéhez képest. Mindenesetre bizonyos ideig együtt is funkcionáltak, amit jól mutat a lejárati tudatosnak tűnő elhelyezése. Hiszen az északnyugati sarokba rakott gádor lehetővé teszi mindkét pincének az udvarból történő megközelítését.

A 4. pince feltételezett déli falától körülbelül 3 méterre, délre újabb épület jelentkezett, amely utcai homlokzata erőteljesen beugrott a 4. épület vonalához képest. Az utcai frontra ereszes elhelyezkedésű 5. épület két traktusa a templom alá esik. Nyugati fala délkeleti irányú, ami arra utal, hogy ezen a ponton a Zsidó utca vonala megtört. Keleti fala nem követi ezt az elmozdulást, aminek következtében

⁵¹ Vácott a budaihoz hasonlóan inkább a zárófalaknál jellemző. Azonban ott szabályos gerendafészeket, kőkonzolokat alkalmaztak. A rendszer feladatát néprajzi analógiák és XVIII. századi inventáriumok alapján sikerült megfejteni. Az oszlopokra szerelt fűrészelt deszkákön élelmiszert, használati eszközöket tároltak. MIKLÓS 1996. 46–47.p.

⁵² A Vízivárosban feltárt több középkori pince alapján felmerült, hogy esetleg egy másik lejárati is vezetett a keleti pincetérbe. Végh András 1997. évi kutatása során került elő egy a Corvin téren, illetve korábban a Medve utcában.

⁵³ Szintje 161,68 Afm

enyhén trapezoid alaprajzú. Az épület teljes feltárását nem végezhattük el. Falait tört kövekből, nem túl erősen kötő, sárgás habarccsal rakták. A körítő falak átlag 80 cm szélesek, osztfala 60 cm vastag. Északi helyiségének belterülete 6,6×9 méter, déli szakaszának rekonstruált alapterülete 5×8 méter.

Az északi traktus alapincézett volt, sőt kelet felé vezető lejárattal mélypince tartozott hozzá.⁵⁴ A pincét a keleti fal térségében elhelyezett, kőkeretes lejáraton lehetett megközelíteni, amelyből az északi gádorfal, az őshumusza és márgába vajt, kövekkel kirakott lépcső részlete, továbbá a küszöbök és az ajtókeret északi szárkövének lábazata maradt meg eredeti helyén. Az épület betöltésekor zuhant be a kőkeretes ajtó ívelt szemöldökköve. A márgán kialakított járófelülete 158,68 méter szinten helyezkedett el. Az utca felől nem építettek lejárót.

Déli helyiségének északi és keleti oldala, továbbá nyugati falának rövid szakasza ismert. E falhoz épült a templom egyik támpillére is. Északnyugati sarkát török gödör vágta. Kiderült, hogy a helyiség falainak alja megközelítőleg 1,5 méterrel magasabban van, azaz az északi rész 158,68 méteres padlósintjéhez képest 160,00 méterrel végződik a déli épület nyugati fala.

A 14 méter hosszúságú utcai homlokzattal rendelkező épület déli záródását nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Az 5. épület és a vele délről határos 7. kőpince kapcsolatát tekintve nem vált bizonyossá, hogy milyen kronológiai viszony van közöttük. A kutatás során és azt követően több feltételezés született. Jelenleg úgy látom, hogy az 5. épület készült el korábban, amelynek falszerkezete és homlokzati vonala eltér a 7. épületétől. Sokkal inkább látszik időrendi kapcsolat az alább ismertető 6. épülettel.⁵⁵ Az 5. épület építésének korát pontosan meghatározni nem lehet, hiszen nem maradt fenn a falakhoz futó külső, eredeti rétegződés, szint. Alaprajzi helyzete azt mutatja, hogy a ház nyugati homlokzata az egykori Zsidó utcához igazodik, azaz építésére az utca vonalának, illetve annak mentén a telkek kijelölését követően kerülhetett sor a legkorábban. Mivel a templom nyugati része szinte teljes egészében a házra épült, sőt annak falait néhol fel is használták, így a ház pusztulása a templom építéséhez kötődik. Erre utalnak a betöltésből előkerült éremleletek is. Betöltésének anyaga tükrözi használatának korát. E rétegződést csak apró felületeken volt módunkban vizsgálni, ugyanis a ház alapterületéből a templom falai jelentős felületet elvesznek, továbbá a hódoltság idején a mai, süllyesztett szinttől mérve is átlag 1,5 m mélységig, sőt az északnyugati sarokban a pince aljáig megkeverték, vagy újratöltötték a területet. Mindezen rontottak még az újkori közművek is. Ennek ellenére sikerült megállapítani, hogy az északi pincét

⁵⁴ A megfigyelést a betöltés bontásakor keletkezett, ember méretű beszakadásba való bemászásakor tettem. Azért keletkezett üreg a betöltésben, mert a mélypince lejárátát nem tömték be teljesen, így a felső rész töltését követően a lejáróba lecsúszó föld üreget hagyott maga után. A templomhájo délnyugati pillérét a felső pince betöltésébe alapozták csaknem a bejárat felett, ami az adott technikai lehetőségeink mellett nem tette lehetővé a mélypince feltárását.

⁵⁵ Az ásatást vezető régész, Feld István véleménye szerint a két épület fordított időrendi viszonyban áll egymással. A 7. épület állt volna korábban, majd hozzáépítették az 5. épületet, így egy háromtraktusos, ereszes homlokzatú beépítés jött létre. FELD 1999. 36.p. Azonban ez az elmélet nem veszi figyelembe a 6. és 7. épület rétegtani kapcsolatát.

és a mellette lévő traktust is délkelet, keleti irányból egy ütemben töltötték be, főként épülettörmelékekkel, szeméttel, közéjük vékony humuszcsíkok rétegződtek. A leletanyag a fehér, spirálvonalas és redukált égetésű kerámián túl, jelentős mennyiségű, fehér anyagú, profilált és szögfej, illetve kihajló peremes bordásfalú fazék, tálka és pohár töredékét, grafitos, „T”- bélyeges fazéktöredéket, továbbá vörös festésű és festés nélküli kancsók mellett a magasabb minőségű edénykultúra elemeit is tartalmazta. Többek között egy siegburgi feliratos! kőcserép apró töredékét, vagy a mázas lepárlóedény néhány darabját. A pince bejáratánál és a déli részen került elő néhány darabja a már ismert típusú, zöldmázás, Eberhard püspök címerével díszített kályhacsempének, amelyhez tartozó töredék a 3. pincéből is előkerült. A csontleletek közül a keleti oldalról már ismert csonthulladékon kívül egy kisméretű játékkocka említhető. A betöltést Zsigmond 1387–1427 között vert parvusa keltezi.

Nagyjából a déli terület közepén, márgába mélyedő, biztosan csak keleti határával meghatározott pince bontakozott ki. (6. épület) A lefaragott márga elé kőbélést húztak, amelynek nyomait az északkeleti sarokban figyeltük meg az északi fal nyomait jelentő két, kelet-nyugati irányú falcsont és a közöttük húzódó néhány kődarab képében. Délebbre a fal helyén habarcsdarabok hevertek. Az északi falcsont vonalában volt a pince északi széle. A fal folytatását egy török kori gödör pusztította el, de északi szélét néhány eredeti helyén maradt kődarab mutatta, továbbá a nyugati irányban, meghatározott vonalban elválás mutatkozott, amely egészen a vitatott kőpince lépcsőjéig tartott, tehát a kőpincét a 6. épület betöltésébe mélyítették. Járószintje 159,90 Afm körül mozgott. Ezen a szinten nagyobb, lapos sziklatömb hevert.⁵⁶ Az északkeleti sarok előtt ívelt vonalú, körülbelül 30 cm-rel mélyebb lépcső volt a pince alján.

A 6. épület déli oldala nem határozható meg egyértelműen, ugyanis oda később, ma már meghatározhatatlan kapcsolatu falakat alapoztak, továbbá a török korban beásással bolygatták ezt a részt. Az így kialakult helyzetet tovább bonyolította egy kelet-nyugati irányú közmű is. Ennek alapján a pince eredeti betöltésének határa sem segít a déli oldal meghatározásában.

A pince nyugati széle ugyancsak elpusztult. Mindössze annyit sikerült megfigyelni, hogy a kettős késő középkori pince déli tagját is a 6. pince betöltésébe ásták.

Mindezek alapján körülbelül 11×8 méteres alapterületű gödör feltételezhető, amelynek széleit minden bizonnyal kifalazták. Nem tudjuk, hogy milyen beosztású volt, azt sem, hogy kiért-e az utcáig.

A pince barna, kevert betöltéséből három érme került napvilágra, amelyek közül kettő I. Károly verete, a harmadik egy bécsi dénár. Közülük a legkésőbbi Károly király 1332-ben kiadott obulusa. Ennek alapján a pincét legkorábban a XIV. század második harmadának elején temethették be. A leletanyag legjelentősebb részét a bekarcolt spirálvonalas kerámia alkotja, de előkerült néhány díszkerámia is. Többek között egy sárgamázás, vörös anyagú, női fejét ábrázoló kerámia aquamanile töredéke. Mázás orsógombok, fehér anyagú, oldalán vörös festésű, nagy méretű

⁵⁶ Ezen a részen figyeltük meg, hogy a márgába ágyazódott természetes mészkő-„paplan” egyes esetekben a pincék járószintjét is meghatározza. Ugyanezt tapasztaltuk az innen nyugatra lévő késő középkori pince első fázisának alján is, ahol a mészkőtömbre rakták a déli falat.

korsó alsó részének töredéke, ékesen bekarcolt oldalú kehely töredéke, sárga anyagú, peremén ujjbnyomásokkal, vállán csoportokban elhelyezve beszúrt lyukakkal díszített füles korsó, továbbá szürke, redukált égetésű kisméretű fazék vagy bögre, fülén bekarcolásokkal díszített, lapos peremű, tálszerű edény töredéke, szürke tál alakú kályhaszemek. A fémtárgyak közül kiemelkedik a kúpos, hatszirmú rozettás övveret, a három budai latot nyomó súly és a feltehetőleg gótikus övcsat öntéséhez használt, agyagból készült minta.

A pince betöltésének anyaga nem válik el élesen a többi bemutatott épületétől. Ennek alapján nem kizárt, hogy azokkal azonos időben, azaz a templom építésekor szüntették meg. Erre utalhatna, hogy falait nagyrészt kiszedték.⁵⁷

A keleti oldalon lévő házak vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy a házakat átlag 18–18,5 méter széles parcellákra építették. Ezt az értéket kapjuk, ha lemérjük az 5. ház északi szélé és a 6. északi fala közötti távolságot. Ez megegyezik a keleti oldalon kapott adatokkal. Az 5. telek beépítése a következő: az északi oldalon és közepén ereszes homlokzatú kőépület a déli telekhatárnál kapualj, ami 4–4,5 méter hosszú. A 6. telek beépítése hasonló lehetett az 5. telekhez.

A területen több, egymástól méretben és alaprajzban is különböző verem került elő. Feltételezhetőleg az 5. ház telkének délkeleti sarkában állt, a nagyjából északnyugat-délkeleti tengelyű verem.

A „B” objektum alaprajza megközelítőleg téglalap, de nyugati vége bolygatott. 2,5 méteres szélességét a déli oldalon tudtuk mérni. Hosszát, a bolygatásokat elhagyva 6,5 méterben állapíthatjuk meg. A vermet statikai okok miatt nem lehetett teljesen feltárni, ugyanis a templom fala ráépült, azonban jelentős méretére utal, hogy a mai szinttől mért 4,1 méteres mélységben⁵⁸ még nem került elő az alja. Már a használata idején kezdett betöltődni, de végleg a templom építésekor szüntették meg. Ezt bizonyítja, hogy az alsó rétegeket lezáró kőporos csík felett a templom falából leszakadt kövek hevertek, továbbá a kőfal súlyát a verem felett teherhárító ívvel próbálták meg elvezetni. A betöltés nem izapolódott le az építéskor, csak később, ugyanis a fal alatt rés keletkezett.

A verem eredeti funkcióját nehéz lenne meghatározni, de mérete alapján nagyon valószínű, hogy tárolásra készítették. Hamarosan viszont a konyhai és háztartási hulladékot dobálták bele. Az általános, bekarcolt spirálvonalas fazekakon és bögréken túl füles fazekak, grafitos, esetenként perembélyeggel és fehér anyagból készült, bordásfalú pohár töredéke, továbbá nagyméretű, vastag falú, grafitsemcsékkel erősített anyagú tárolóedény peremtöredéke jellemzi a telek tulajdonosának konyháját. A háztartás magasabb minőségű kelléke volt a belül mázazott mosdótál és az Anjou-kori mérműves csempékből rakott kályha.

Az ásatási terület délnyugati részén feltárt barokk betöltésű, kéthelyiséges kőpince északnyugati sarkában, részben az északi fal alá mélyedő vermet bontottunk ki („C” objektum). A pincét a márgába mélyítették, úgy ahogy északabbra is

⁵⁷ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a lehetőséget sem, hogy a pincét még a XIV. század folyamán betemették. Az utca nyugati oldalának kutatásakor megfigyelhető volt, hogy a korai, XIII. századi telek egyik szélének közepén alakítottak ki pincét, amelyet később megszüntettek. Lásd Végh András tanulmányát: A Szent György utca 4–10 ...

⁵⁸ 157,90 Afm

megfigyeltük, az altalajban „úszó” mészköszikla felszínén alakították ki járósíntjét. E szint alatt lévő verem ásásakor átvágták a sziklát és körülbelül 2,5 métert mélyítettek. A kör alaprajzú gödör alja 156,90 méter szinten volt. Átmérője a tetején megközelítette a 1,5 métert, kissé lejjebb, a kőfal alatt közel 2,5 méterre szélesedett ki. 157,70 méter magasan a verem északi oldalán 80 cm széles padkát alakítottak, ezáltal az alsó rész belső terét leszűkítették. A padka szélére három, 20–30 cm átmérőjű gerendafészket vájtak. A gödröt élelmiszer, esetleg jég tárolására használhatták. Úgy vélem, a gerendafészkeket a lejáráskor használt létra aljának biztos támasztása végett készítették.

A verem minden bizonnyal korábbi a pincénél. Sőt betöltése is megelőzte a pince építését. Betöltése egységes, faszenes, kevert, nagyrészt a XIII–XIV. század fordulójára jellemző leleteket tartalmazott. Leletanyaga főként fehér anyagú bekarcolt spirálvonalas és vörös földfestékekkel díszített edényekből, továbbá szürke, redukált égetésű import kerámiából állt (vágott fülű korsók, mécsesalak, lapos és kúpos fedők, lábasok, itató edényke). Ebből az anyagból kiemelkedik egy zöld mázas, kos-, vagy bivalyfejet ábrázoló kiöntőcsöves edény töredéke, továbbá egy idáig még pontosan meg nem határozott, csúcsos, kúp alakú, palástján rádlimintával díszített, belső felén máz jellegű anyaggal bevont szürke kerámia töredéke. Két ablaküveg apró töredékét is megtaláltuk.

Sajnos ma már nehéz eldönteni, hogy a „C” objektumot melyik telken ásták. Ugyanis környezetében nem találtunk a már említett, későbbi pincén kívül más építményt.

A terület déli részének közepe táján, a barokk betöltésű pince délkeleti sarkától délkeleti irányban alig egy méterre, feltehetőleg az egykori telekhatárok mentén ásták a kör alaprajzú, márgába mélyített „D” objektumot. A legyalult szinten átmérője 140 cm. Mélyebben, a sziklás szint alatt oldala ötszög alakot vesz fel. Feltehetőleg itt már nehezebben lehetett a márgát faragni. Átmérője azonban leszűkül 1,2 méterre. Alja 157,30 méter felszínén jelentkezett.⁵⁹

Betöltése egységes, barna, kevert, szemetes anyag, amelyben nagyrészt a már megszokott spirálvonalas és néhány későbbi kerámia, kőcserép töredékét találtunk. A templom építését (1410 körül) követő betöltésre utal néhány mázas tetőcserép darabja.

A bemutatott épületek, telkek egymáshoz viszonyított időrendjét pontosan nem tudjuk megadni, azonban a templom építése és környezetének rendezése kapcsán lehetőségünk van rekonstruálni az épületek pusztulásának folyamatát. Megfigyeléseink azt mutatják, hogy a házakat északról dél felé haladva szüntették meg. Először a templom alapterületére eső telkek házait rombolták le, azonban pincéiket nem tömték be azonnal, hanem mint „alapozási árkot” felhasználva a főfalakat beléjük építették, és csak ezután töltötték be azokat. Erre utalt az, hogy gyakran a templom falait is a pince járósíntjéig építették (2. épület), továbbá, hogy a betöltésekben a templom alapfalai mentén soha nem találtunk ahhoz köthető utólagos beásásra utaló bolygatást.

⁵⁹ A veremtől keletre a Várhegyet átszelő alagút építésekor jelentős kiterjedésű gödröt ástak, amely elpusztított minden korábbi jelenséget. Így a vermet nem lehet egyik oldali telekhez sem kötni.

A templom belső elemeit, így a délnyugati hajópillért viszont a már betömött 5. pince rétegeibe alapozták. Az építkezés során rombolták le a délebbi épületeket is, pincéiket nagyrészt azzal az anyaggal tömték be, amely a templom azon részeinek alapozásának kiásásakor keletkezett, amelyek alá nem esett pince. Erre utalt, hogy a 3. pince betöltése a jelentős mennyiségű márgát tartalmazott. Mindez az írott források tükrében az alapítást követően, de 1417 előtt ment végbe.⁶⁰ Feltárásunk eredményei egyértelműen azt mutatták, hogy ezzel egy időben a templomtól délre lévő házakat is megszüntették.⁶¹ Úgy vélem, mindez *egységes* téralakítási koncepció része lehetett. A terület északi főelemét maga a templom alkotta, a délit pedig a Szárazárok mögötti királyi palota együttese. A két végpont között helyezkedett el a polgárházak között felépített királyi ház, az újonnan azonosított Friss-palota.⁶² Tehát feltételezésem szerint a Szent Zsigmond-templomtól délre elterülő részt, azaz a korábbi Zsidó és Szent János utca által közrefogott területet egyetlen, szabad térré alakították. Mindez azt jelenti, hogy a mai Szent György tér őse, ha csak időlegesen is, már Zsigmond király korában kialakult. Talán tudattalanul, de már a korábbi történeti irodalomban is felmerült, hogy a templomtól délre tér helyezkedett el. Visszafelé haladva az időben Székely György a templom topográfiai kutatástörténetének összefoglalásakor említi, hogy történeti és régészeti kutatásának eredményei egyértelműen bizonyították, hogy a „budai Zsidó utca (utóbb Szent Zsigmond utca) és a Szent János utca déli végénél építette Zsigmond a templomot, s ott a teret ugyancsak Szent Zsigmondról nevezték el.”⁶³ Zolnay László Szent Zsigmond piacát említi a vár előterében, a mai Szent György téren.⁶⁴ A templom helyének meghatározását Kubinyi András, aki a város történetét összefoglaló monográfiában végezte el, ugyancsak teret említ a templomtól délre.⁶⁵ A templom alapítástörténetét részletesen feldolgozó Kumorovitz L. Bernát a régészeti és topográfiai kutatásokat is felhasználva írja le, hogy az egyház prépostsággá szervezése a XV. század közepéig lezárult. A templomról kapta nevét a hozzá vezető utca, illetve az „előtte lévő tér”.⁶⁶ Gerő Győző a templom török kori beazonosításakor ugyancsak a templomról elnevezett teret említi.⁶⁷ A felsorolt tanulmányok alapvető forrásmunkája volt Pataki Vidornak a város topográfiai alapkutatására vonatkozó eredményei. A krónikairodalomra hivatkozva ő maga

⁶⁰ Ekkor a kápolna első ismert kanonokja királyi adományban részesült. KUMOROVITZ 1963. 143.p. 126.j.

⁶¹ A pincékből előkerült leletanyag egyezése a templom alatti épületekével, valamint feltöltésük iránya, a betöltés anyagának konzisztenciája, azaz, hogy nagy mennyiségben tartalmazott humuszt és márga altalajt.

⁶² Magyar Károly a Koldus-kapu toronyépületét régészeti, építészeti, történeti források és ábrázolások alapján azonosította a korábban a Szárazárok déli oldalához helyezett palotával. MAGYAR 1992. 57–92.p.

⁶³ SZÉKELY 1999. 15. A tér kifejezést az irodalom elsősorban a palota előtti részen, a két utca találkozásánál használja, tehát nem kifejezetten a Szent Zsigmond-templom déli oldalára.

⁶⁴ ZOLNAY 1982. 346., 362.p.

⁶⁵ KUBINYI 1973. 16.p.

⁶⁶ KUMOROVITZ 1963. 110., 129.p.

⁶⁷ GERŐ 1959. 217.p.

is Szent Zsigmond teret ír.⁶⁸ Némethy Lajosnak elvitathatatlan érdemei vannak abban, hogy elsőként bizonyította és hívta fel a figyelmet arra, hogy a mai Szent György tér és a középkori nem ugyanaz, azonban a krónikairodalom alapján ő is „sz. Zsigmond terének” határozta meg a Zsigmond palotája előtti teret.⁶⁹ Vajon honnan származik, és mit takarhat a toposzként újra és újra felbukkanó Szent Zsigmond tere? A krónikairodalomban Hunyadi László lefejezésének helymegjelölése kapcsán Thuróczy szerint Hunyadit a budai vár elé vezették és a Friss-palotával szemben lefejezték.⁷⁰ Bonfini, a Zsigmond palotája előtt szélesen elterülő utcát jelöli meg helyszínként.⁷¹ Galeotto, Mátyás királynak a cseh Holubárral vívott párviadala során említi, hogy az esemény a Szent Zsigmond utcában történt.⁷² A fenti hivatkozások – Némethyig követve – azonban a szélesen elterülő utcát fordítják térnek, illetve kritika nélkül átveszik, és így lesz a Szent Zsigmond utcából Szent Zsigmond tér. Mindezek ellenére az említett írott források közvetve lehetségesnek tartják a tér meglétét, amely már az alapítást követően létrejöhetett volna a vár felé haladó két utca torkolatában.⁷³ Zsigmond király palotaépítkezése és a Szent Zsigmond-templom, mint a reprezentáció egyik fontos eleme feltehetőleg egységes építészeti koncepción alapult.⁷⁴ Az egységes rendszerű térnek csak addig volt jelentősége, amíg a templom része volt a királyi kápolnaszervezetnek.

Természetesen felmerül a kérdés, miszerint ebben az esetben hogyan illeszthetők be e rendszerbe a templomtól délre feltárt hódoltság és barokk kori betöltésű pincék? A feldolgozás jelen fázisában az a válasz tűnik elfogadhatónak, hogy ezek az építkezések Zsigmond halála után kezdődhettek meg. Ennek egyik oka lehetett, hogy amikor a XV. század második felében a társaskáptalan kivált a kápolnaszervezetből, a prépostnak szüksége volt külön házra, amelynek helyéről 1514 novemberében értesülünk. Ennek alapján biztos, hogy az a templom déli oldalán és a Szent Zsigmond utca keleti felén, tehát a Friss-palota és a Szűz Mária-egyház között helyezkedett el.⁷⁵

⁶⁸ PATAKI 1950. 274.p.

⁶⁹ NÉMETHY 1885. 293.p.

⁷⁰ „assignatus ac sub multorum custodia armatorum ante castrum Budense in oppositum atrii Friispalotha denominati deductus pariterque ibidem et decollatus est.” Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. (ed.: Galántai, Elisabeth – Kristó, Julius) Bp., 1985. 279.p.

⁷¹ „ante Sigismundi palatia late diffunditur;” Antonius Bonfinius: *Rerum Ungaricarum decades*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saec. XV. (ed.: Fögel, József – Iványi, Béla – Juhász, László) Lipsiae (Lipcse), 1936. III. 197.p.

⁷² „in platea enim divi Sigismondi actum est.” Galeottus Martius Narnensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem, eius filium liber*. (ed. Juhász, László) Lipsiae (Lipcse), 1934. 15.p.

⁷³ Lásd Végh András tanulmányát: *Középkori városnegyed ...*

⁷⁴ Természetesen több tényező is szerepet játszott a templom elhelyezésében: a kiemelkedő terepment, a Zsigmond apja, IV. Károly császár nürnbergi Istenszüllő Szűz Mária-kápolnajával hasonló alapítási körülmények. Mindkettőt zsidó negyed területén építették. VÉGH 1999.

⁷⁵ MAGYAR 1992. 62.p.; 66. 56. j.; KUMOROVITZ 1963, 129.p.; PATAKI 1950. 299.p., 111. j.

Irodalom

- ALTMANN 1973 Altmann Julianna: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. In: *Archaeológiai Értesítő* 100. (1973), 82–87.p.
- ALTMANN 1893 Altmann, Wilhelm: Eberhard Windecke: *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismundus*. Berlin, 1893.
- BODOR 1999 Bodor Imre: Az 1974-ben feltárt budavári szoborleletet kísérő pénzleletek. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 89–92.p.
- BUZÁS 1999 Buzás Gergely: A budai Szent Zsigmond templom kőfaragványai. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 51–66.p.
- FELD 1999 Feld István: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond templom és környéke feltárásáról. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 35–50.p.
- FELD – KÁRPÁTI 2000 Feld István – Kárpáti Zoltán: Häuser und Parzellen der mittelalterlichen Stadt Buda in der Umgebung der Hl. Sigismund-Kirche. In: *Varia Archaeologia* 9. (2000), 57–66.p.
- GERŐ 1959 Gerő Győző: Hol állott a budai Kücsük dzsámi? In: *Budapest Régiségei* 19. (1959), 215–220.p.
- GYÖRFFY 1997 Györffy György: *Pest-Buda kialakulása*. Bp., 1997.
- JANKOVICH 1827 Jankovich Miklós: Budán felfedezett gazdag sírbolt, mellyben hihetőleg Katalin, Mátyás király első hitvesének és Podjebrad György leányának teteme találtatott. Pesten. 1827.
- KAUFMANN 1895 Kaufmann Dávid: Magyarország legrégebb zsidó temetője. In: *ArchÉrt* 15(1895), 219–223.p.
- KOVÁCS 1985 Kovács Sándor: *Tari Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Bp., 1985.
- KUBINYI 1973 Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest Története* 2. Bp., 1973.
- KUBINYI 1999 Kubinyi András: A budavári Szent Zsigmond káptalan a késő középkorban. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 12–23.p.
- KUMOROVITZ 1963 Kumorovitz L. Bernát: A budai várkapolna és a Szent Zsigmond prépostság történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 15. (1963), 109–151.p.
- LÓCSY 1964 Lócsy Erzsébet: Középkori telekvizonyok a budai várnegyedben. In: *Budapest Régiségei* 21. (1964), 191–208.p.
- MAGYAR 1992 Magyar Károly: A Budavári Palota Északi, ún. Kolduskapujának tornya az újabb kutatások tükrében. In: *Budapest Régiségei* 29. (1992), 57–92.p.

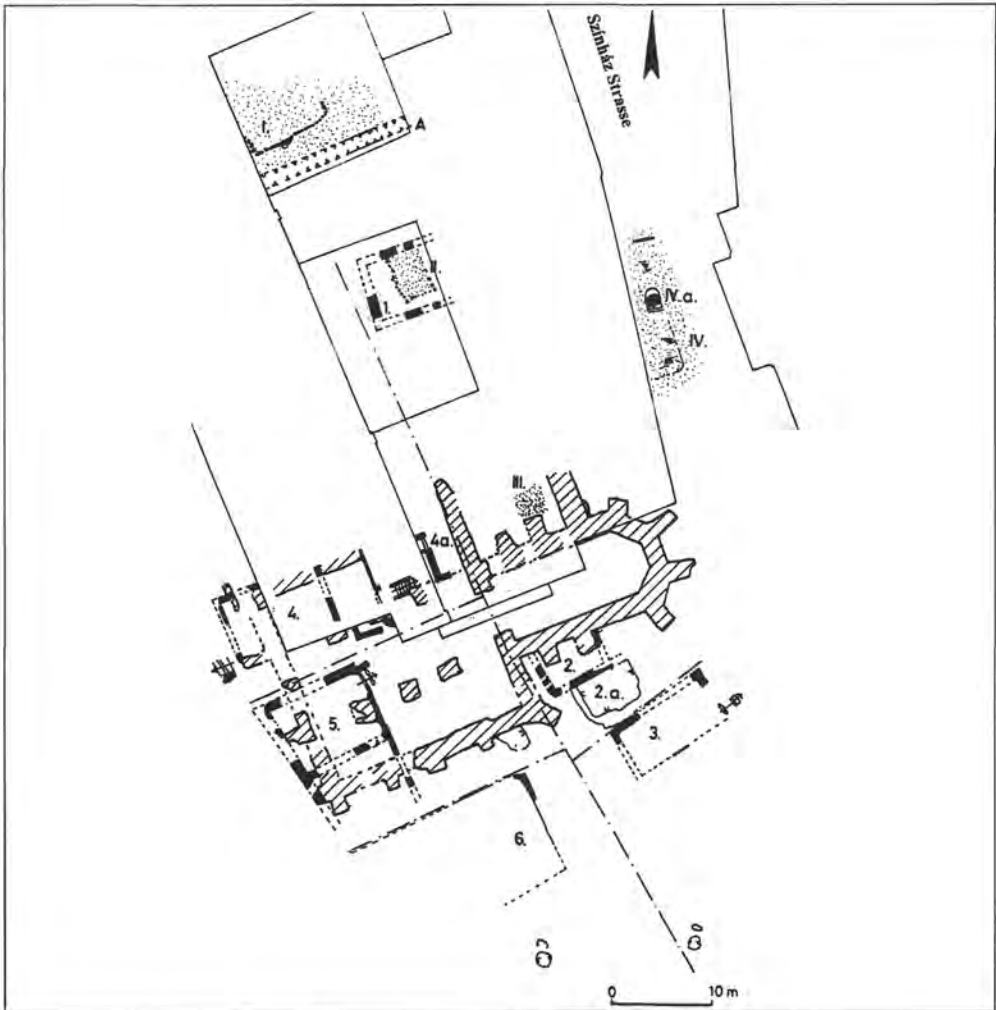
- MAGYAR 2002 Magyar Károly: A királyi székhelytől a kormányzói székhelyig. In: *História* (2002), 9–10. sz. 22–31.p.
- MIKLÓS 1996 Miklós Zsuzsa: Vác középkori pincéi. *Váci Könyvek* 9. Vác, 1996.
- NÉMETHY 1885 Némethy Lajos: Buda várának régi helyrajza III. In: *Archaeológiai Értesítő* 5. (1885), 290–296.p.
- PATAKI 1950 Pataki Vidor: A budai vár középkori helyrajza. In: *Budapest Régiségei* 15. (1950), 241–299.p.
- SALLAY 1999 Sallay Dóra: A budai Szent Zsigmond prépostság fájdalmas Krisztus-szobrának ikonográfiája. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 123–139.p.
- SZÉKELY 1999 Székely György: A budai Szent Zsigmond templom kutatás-történetéhez. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 15–18.p.
- VERESS 1999 Veress Szilvia: Kerámialeletek a Szent Zsigmond templom szobortöredékei mellett. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 67–82.p.
- VÉGH 1999 Végh András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999), 25–34.p.
- ZOLNAY 1982 Zolnay László: Az elátkozott Buda – Buda aranykora. Bp., 1982.
- ZOLNAY 1987 Zolnay László: Buda középkori zsidósága és zsinagógáik. Bp., 1987.

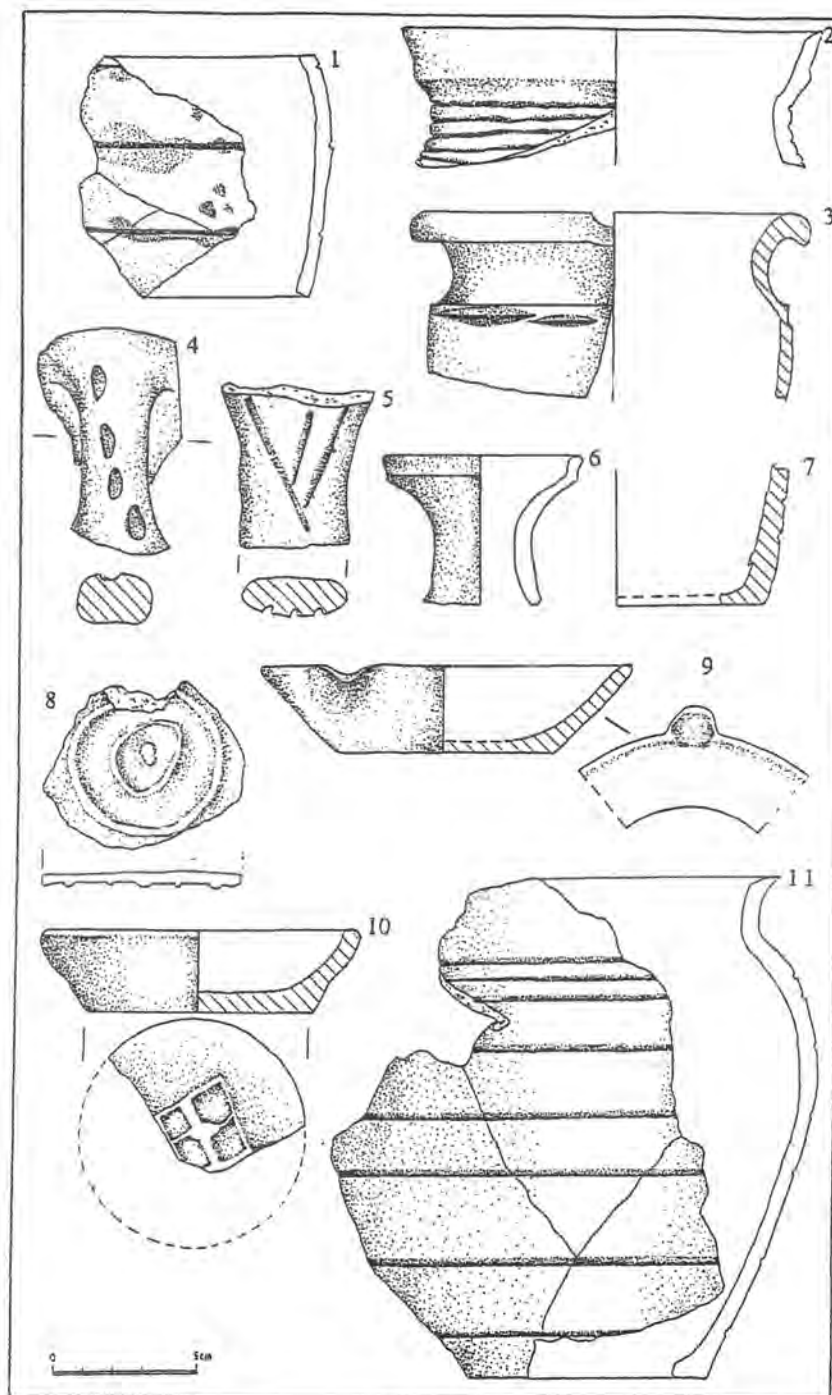
A Szent Zsigmond-templom feltárt alapfalai

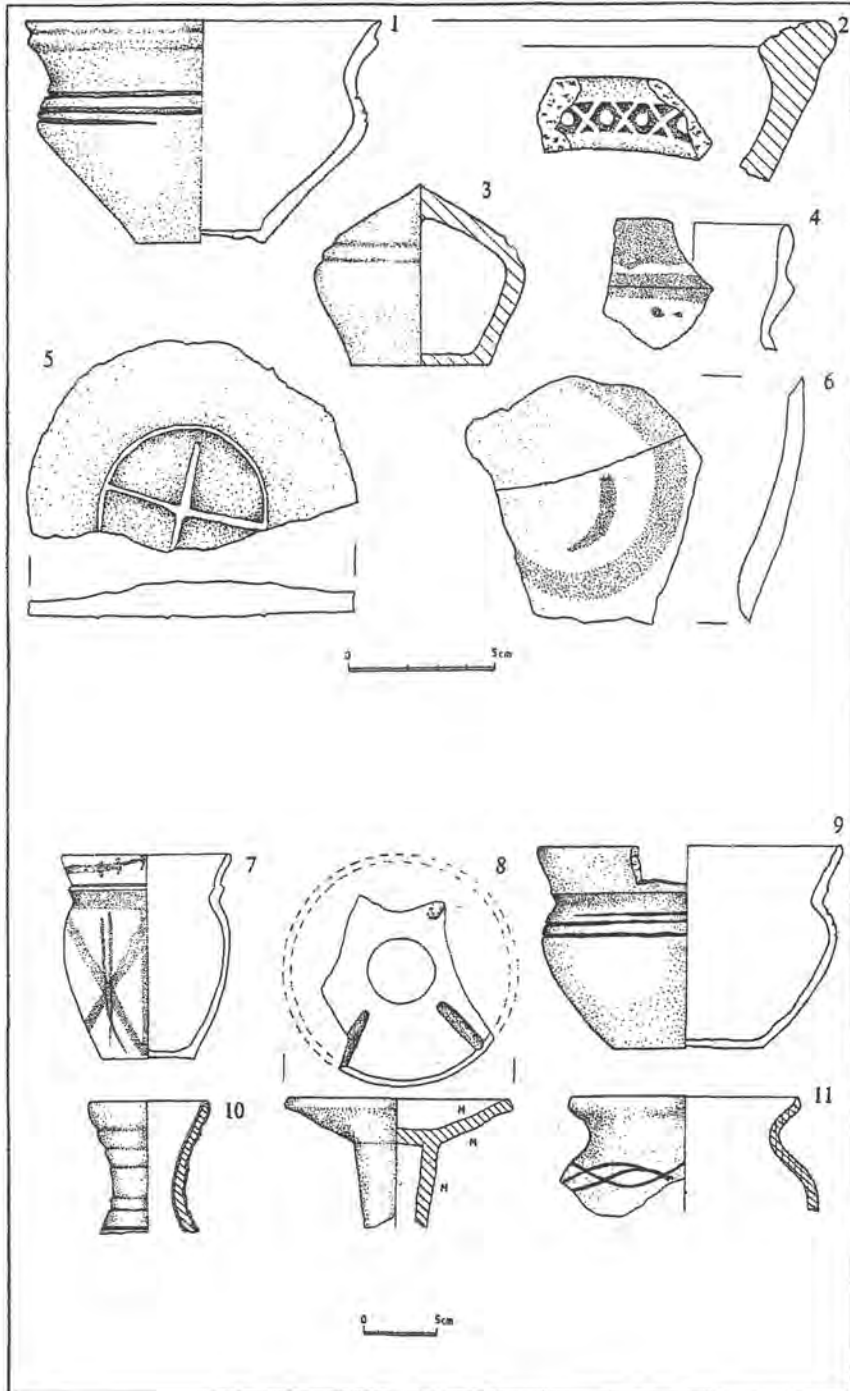
Az I. építmény déli fala feltárás közben

A Szent Zsigmond-templom és környékének alaprajza

Leletek az I. építmény feletti szürke szemetes rétegből

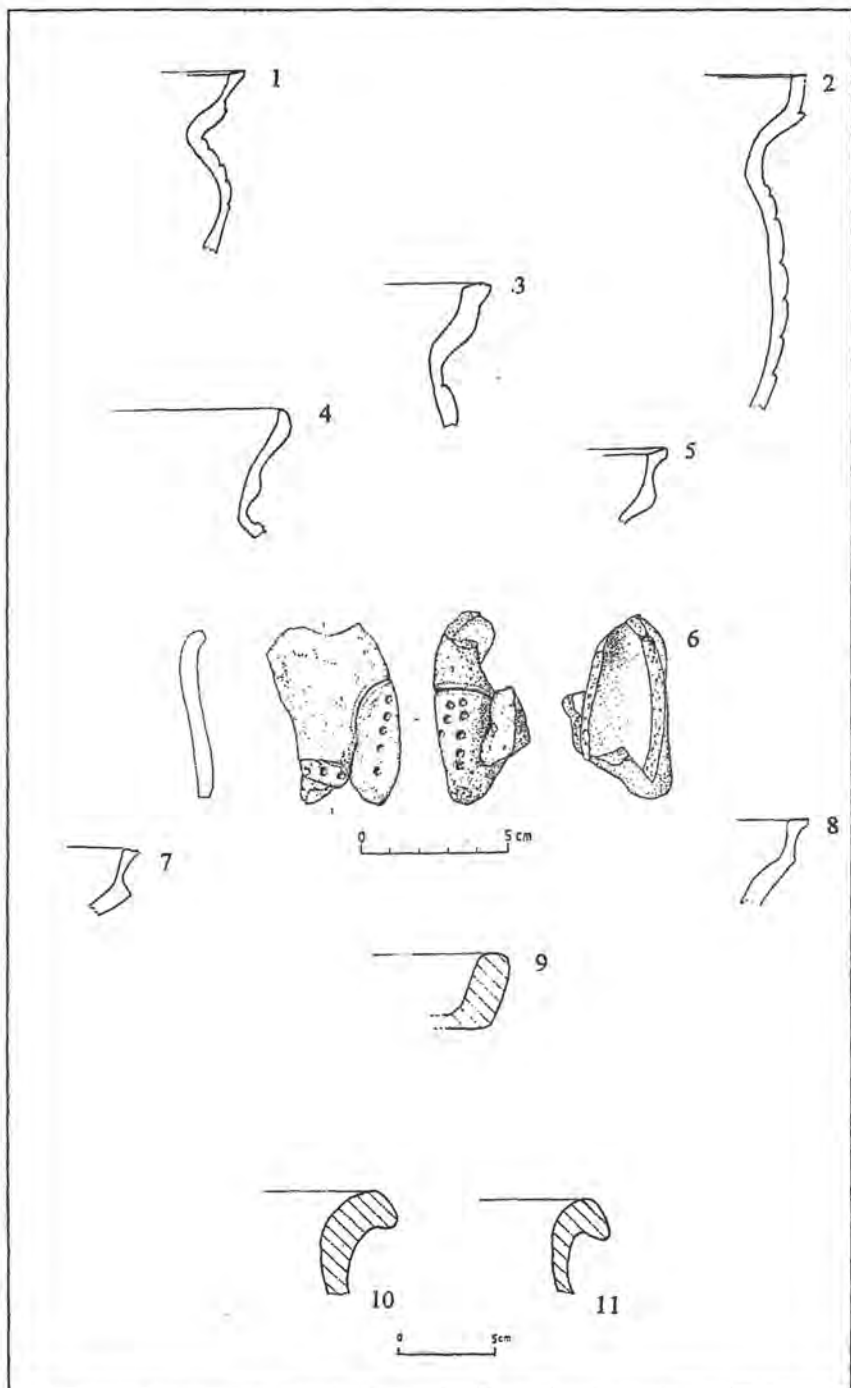
Leletek az „A” jelű árok betöltéséből

A II. építmény keleti és északi fala feltárás közben

A IV. építmény feltárás közben

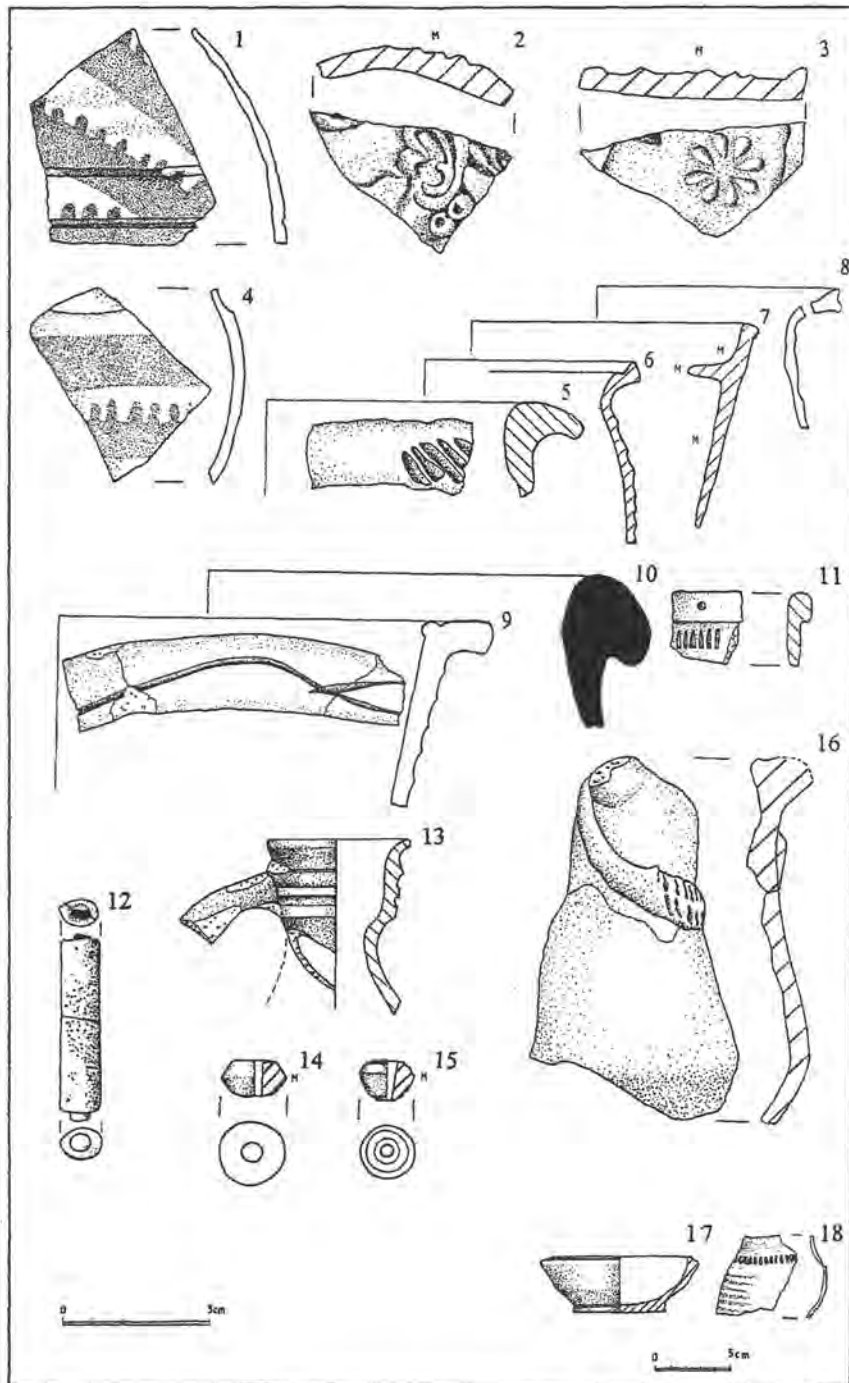
Leletek a IV. építmény padlójáról és a felette lévő szürke szemetes rétegből

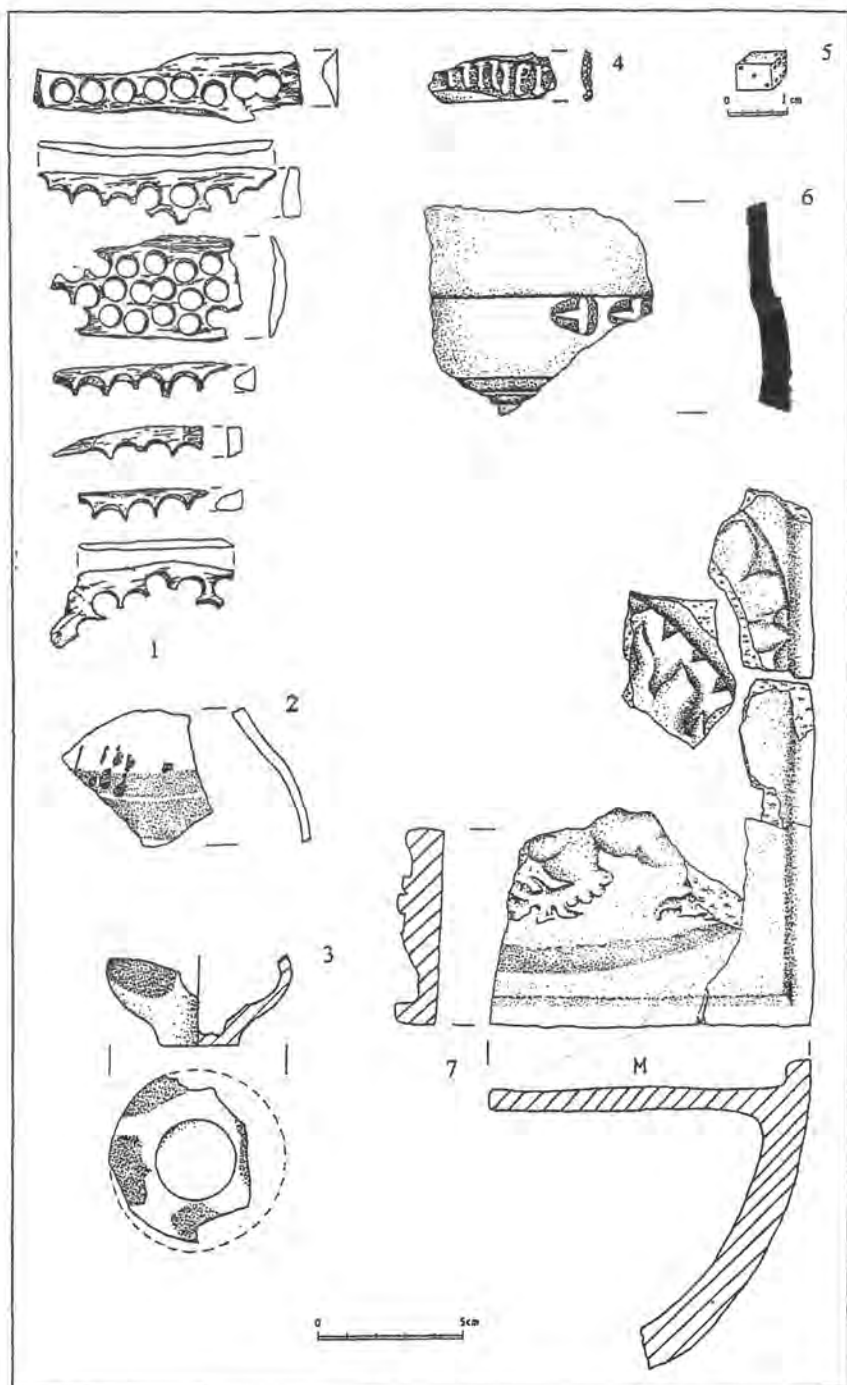
A IV.a. kemence nyugati metszete

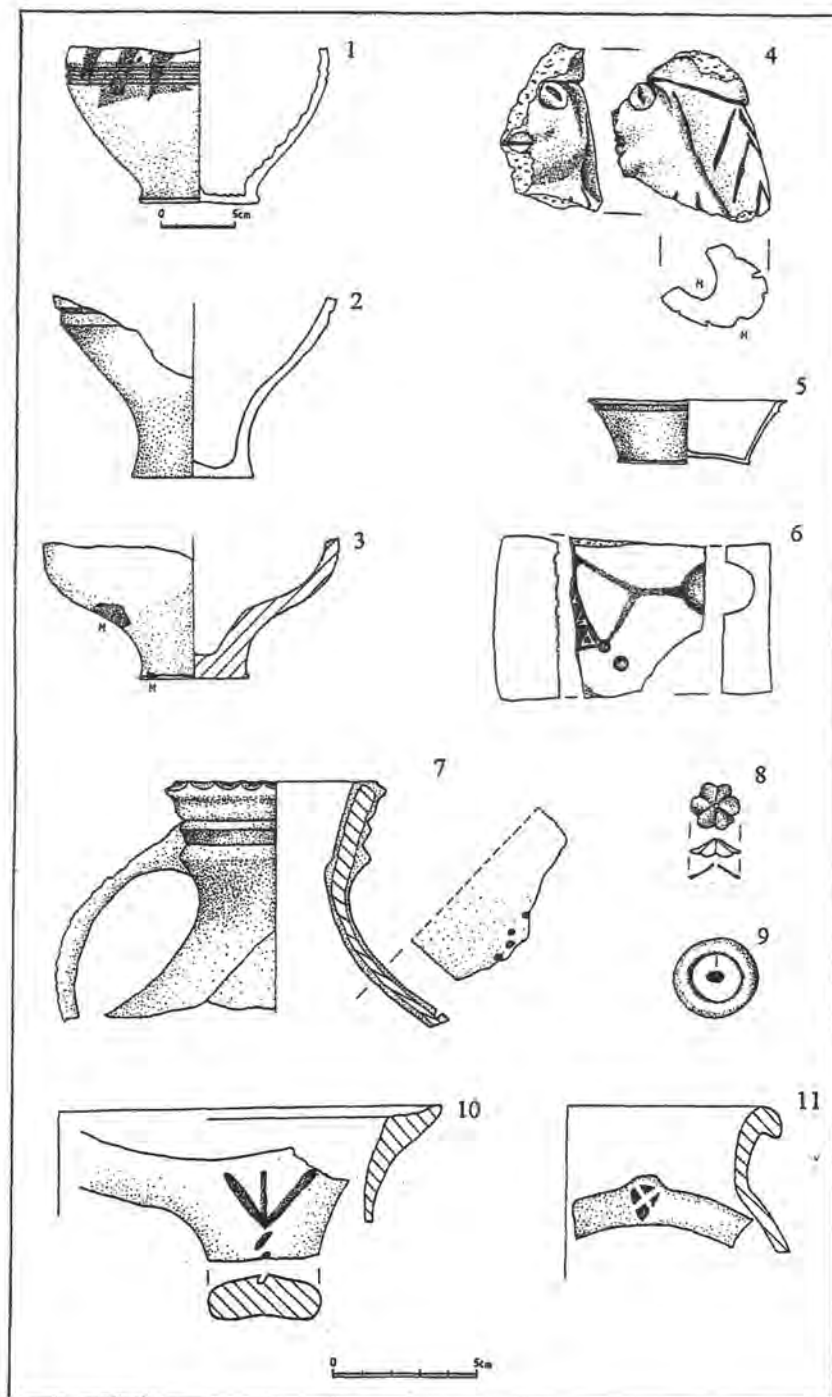
A 2. épület déli fala feltárás közben

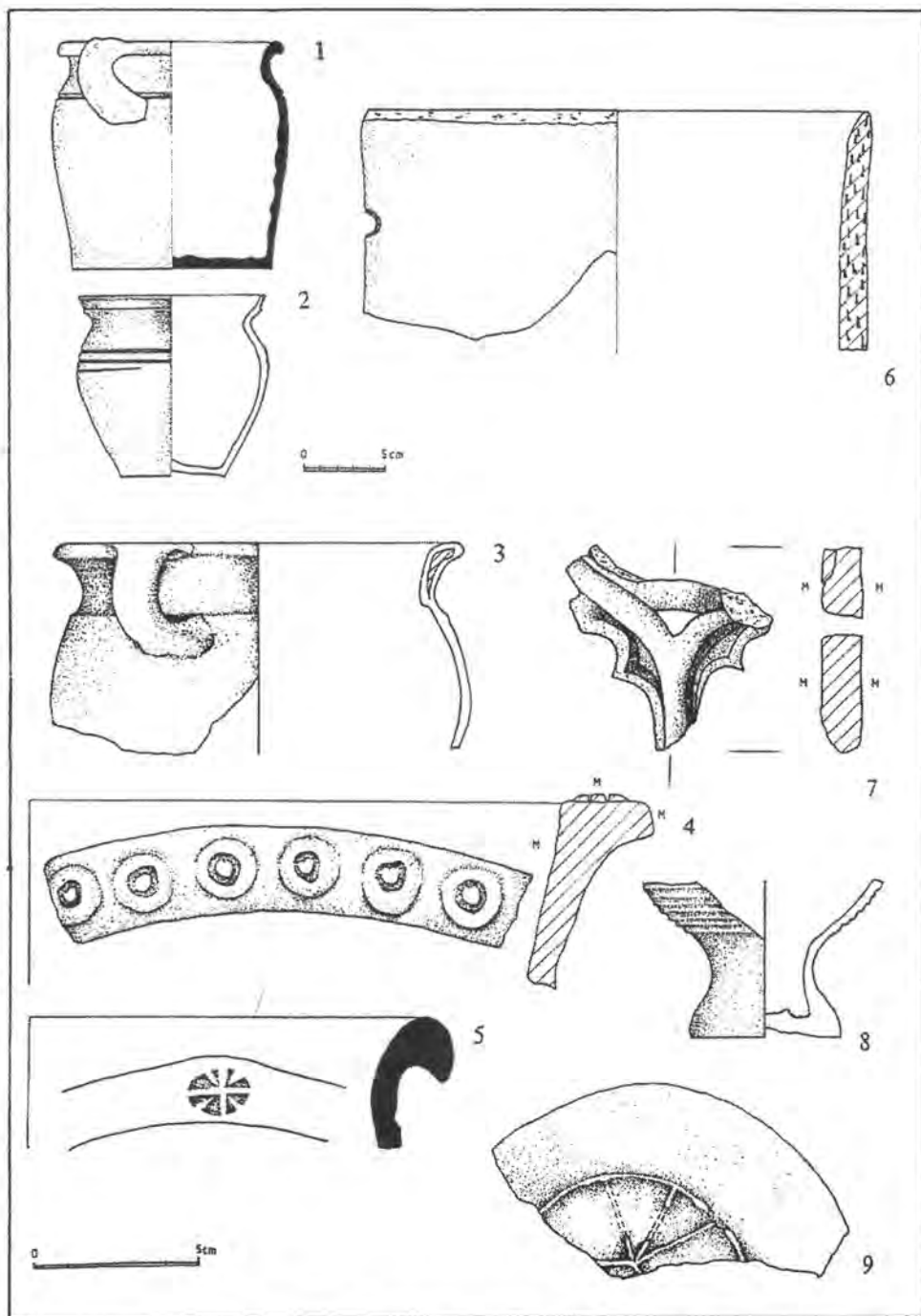
Leletek a 3. épület betöltéséből

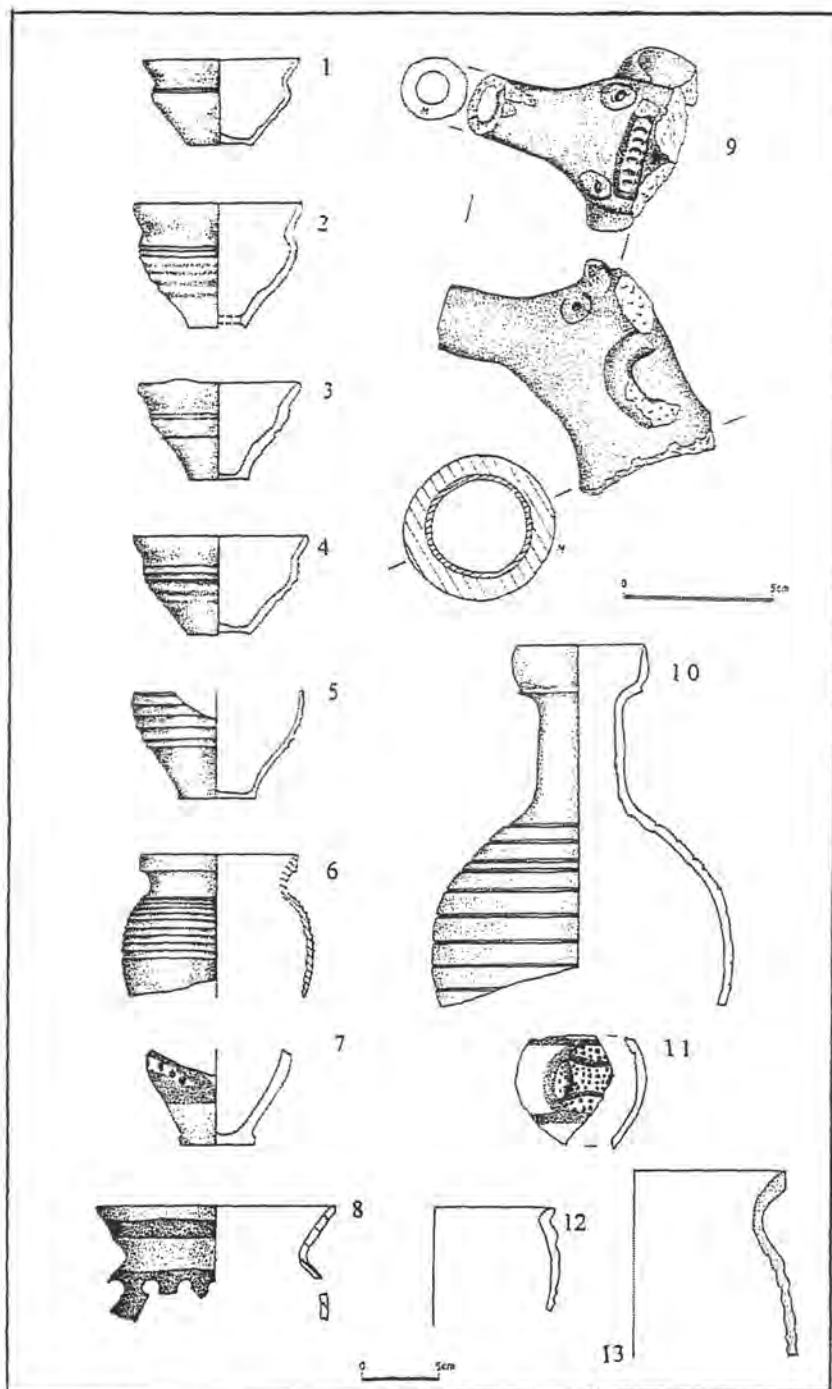
Leletek az 5. épület betöltéséből

Leletek a 6. épület betöltéséből

Leletek a „B” jelű verem betöltéséből

Leletek a „C” jelű verem betöltéséből

The St. Sigismund Church (Archaeological Report)

The 1988-1996 excavations on the northern part of Szent György Square and the southern courtyards of the former Ministry of Defense, completed with the uncovering of the western part of Színház Street revealed both the history of the St. Sigismund church and of those buildings and lots, that once could be found in the area of the provostship.

Due to the great natural ditches of east-westerly direction on the northern part of our area, the traces of the first medieval inhabitants have been preserved. Though the structure of the settlement has not yet been clarified, edifices built on top of each other (edifices IIIa.–III.) and renewed ground levels (edifices I., III) indicate that the community of the settlement lived here for a relatively long period.

When building their houses the people followed the configuration of the terrain. The edifices of ascending walls were built on the surface of the ground. Object V.a. presumably was used for an oven. Imported utensils were quite common in the everyday life of the settlement, even ornamental vessels could be found in the households. Paths taking shape on the natural ground connected the buildings and parts of the settlement. The line of Jewish Street (Zsidó utca), existing in the period of the town, presumably evolved in the place of one of the paths. According to data gained from stratum analysis the age of the settlement can be dated to the first half of the 13th century. The abandonment and ruin of the settlement may have been effected by the Mongol invasion. During the construction of the founded town these edifices vanished for good. In the second half of the 13th century stone buildings were erected in their places, which is proved by written sources and the existence of building 1. Significant part of the finds in pits C and D might be the witness of this time.

In the next period, ending with the construction of the St. Sigismund church, the area between Jewish Street and St. John Street (Szent János utca) was also parceled out. Most of the lots were covered by the already common „transversal” houses (buildings 3, 4, 6), yet, a few houses of irregular location were also erected. In all likelihood building 5 was built parallel with the street. The length of the front of the lots is identical with the measurements of the division observed on the northern side of Castle Hill (buildings 4, 5). The depth of the lots, pressed close between the two narrowing streets, is less than the depth of the lots by the town wall. In the back of the lots usually pits and dung-holes were dug (objects B, D)

From 1410 the appearance of the area changed, since the construction of the St. Sigismund or Virgin Mary chapel, serving as the church of the collegiate church of royal founding, began.

From the area lying south of the church to the king's palace in town, an open space was created between the two streets.

A BUDAI FERENCES KOLOSTOR A TÖRÖK KORBAN

Budapesten az I. kerület, Szent György tér 1–2. és a Színház utca 1–3., azaz a Sándor-palota és a Várszínház épületének helyén állt a ferencesek Evangélista Szent Jánosnak szentelt középkori temploma és kolostora. Bár az alapítás pontos dátuma ismeretlen, nagy valószínűséggel köthető IV. Béla városépítéséhez.¹

A budai kolostor első okleveles említése Nána-Beszter nembeli Beszter fia Demeternek és feleségének 1266–1270 közé keltezett végrendelete, amelyben ingóságokat hagynak a kolostorra és temetkezőhelyül választják azt, bárhol is halnának meg.²

A nagy hírű kolostor lakója volt Henrik testvér, Ágnes királyné gyóntatója. Az ő közbenjárására temették 1301-ben III. Andrást a Szent János-templomba.³

A XV. század első felében a ferences reformmozgalom hatására a magyarországi kolostorokat is felosztották a mariánusok és a salvatoriánusok között. Julianus Caesarini pápai legátus javaslatára a budai kolostor a salvatoriánusoké lett. Ezt a határozatot 1444-ben IV. Jenő pápa is megerősítette.⁴

1526-ban, amikor a törökök először foglalták el Budát, a kolostort a várossal együtt kirabolták.⁵ A barátok közül nyolcat meggyilkoltak (egyikük korábban Szerémújlaokról menekült ide).⁶ A javak nagyobb részét azonban a mohácsi

¹ A ferences kolostor feltárását Altmann Julianna, a Budapesti Történeti Múzeum régésze vezette 1994–1996. között. Az ásatásról eddig megjelent a kolostor középkori építéstörténetét összefoglaló munkája: ALTMANN 2002.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a feltárónak, hogy lehetőséget adott a terület török kori történetének és leletanyagának feldolgozására. 1994–1996 között ásatási technikusként dolgoztam Altmann Julianna mellett, 2001-ben pedig hosszabb távolléte alatt én vezettem a kutatást.

² „Ego Demetrius filius Bezter adhuc sanus et incolumis de bonis et possessionibus meis coram fratribus minoribus tale condidi testamentum quod ubicunque me mori contigerit apud ecclesiam sancti Iohannis evangeliste fratrum minorum in domo monte Budensi volo sepeliri quod et a ministro eorumdem fratrum vivens diligenter procuravi...” HO VIII. 121–123. p.

³ „...et aliis religiosus viris ac specialiter frater Henrico de ordine fratrum minorum confessoris nostri qui de Alamania per dominum Al. Regem Romanorum patrem nostrum carissimum et dominam Reginam matrem nostram specialiter fuerat destinatus...” HO VI. 352–353. p. „...Interim anno Domini Mo CCCo Io in festo Sancti Felicis in Pincis idem rex Andreas in castro Budensi requievit in Domino et sepultus est in ecclesia Sancti Iohannis Evangeliste apud Fratres Minores. ...” SRH I. 478. p.

⁴ KARÁCSONYI I. köt. 58. p.

⁵ I. Szulejmán szultán naplója III. Az 1526. évi hadjárat. 932. év Zil-hidse hava. Kritikai kiadás: THURY 1893. 317–319. p. Lufti pasa: Tevárih-i-ál-i-Oszmán II. Dseláládze Musztafa: Tabakát-ül-memálik ve deredsát-ül-meszálik III. Kritikai kiadás: THURY 1896. 17. p., 168–170. p.

⁶ KARÁCSONYI I. köt. 385–386. p.